

Miljøprojekt Nr. 638 2001

Fire scenarier for fremtidens samfund og miljø

Carsten Beck
Instituttet for fremtidsforskning

Miljøstyrelsen vil, når lejligheden gives, offentliggøre rapporter og indlæg vedrørende forsknings- og udviklingsprojekter inden for miljøsektoren, finansieret af Miljøstyrelsens undersøgelsesbevilling.

Det skal bemærkes, at en sådan offentliggørelse ikke nødvendigvis betyder, at det pågældende indlæg giver udtryk for Miljøstyrelsens synspunkter.

Offentliggørelsen betyder imidlertid, at Miljøstyrelsen finder, at indholdet udgør et væsentligt indlæg i debatten omkring den danske miljøpolitik.

Indhold

FIRE SCENARIER FOR FREMTIDENS MILJØ OG SAMFUND	1
INDHOLD	3
FORORD	5
SAMMENFATNING OG KONKLUSIONER	6
SUMMARY AND CONCLUSIONS	8
INDLEDNING OG BAGGRUND	9
BAGGRUND	9
1 FIRE SCENARIER FOR FREMTIDENS SAMFUND OG MILJØ	10
1.1 2 AKSER - 4 SAMFUNDSSCENARIER	10
1.2 METODE TIL VALG AF AKSER	10
1.3 BESKRIVELSE AF AKSER	11
1.4 SCENARIEMETODE OG TIDSHORISONT	13
2 GENNEM ILD OG VAND	14
2.1 TIDSÅND OG DRIVKRÆFTER	15
2.2 DET GLOBALE PERSPEKTIV	16
2.3 DET NATIONALE PERSPEKTIV	18
3 DEUS EX MACHINA	20
3.1 TIDSÅND OG DRIVKRÆFTER	21
3.2 DET GLOBALE PERSPEKTIV	23
3.3 DET NATIONALE PERSPEKTIV	24
4 PLAY IT AGAIN	27
4.1 TIDSÅND OG DRIVKRÆFTER	28
4.2 DET GLOBALE PERSPEKTIV	30
4.3 DET NATIONALE PERSPEKTIV	31
5 EN FOR ALLE ..	34
5.1 TIDSÅND OG DRIVKRÆFTER	35
5.2 DET GLOBALE PERSPEKTIV	36
5.3 DET NATIONALE PERSPEKTIV	37
6 INTERESSENTUNDERSØGELSEN	41
6.1 ANALYSEN	41
6.2 HVORDAN FORSTÅS MILJØ?	42
6.3 INTERESSENTERNES FORHOLD OG FORVENTNINGER TIL FREMTIDENS MILJØ	42
7 MEGATRENDS	44
7.1 ØKONOMISK VÆKST: IMMATERIEL EFTERSPØRGSEL OG JAGTEN PÅ VELFÆRD	44
7.2 GLOBALISERING – UNIVERSELLE ELLER PARTIKULÆRE VÆRDIER	45
7.3 ETOS - FREMTIDENS SAMFUNDSSINDELAG	45
7.4 TEKNOLOGISERING, DIGITALISERING OG VIDENSTRANSPARENS	45

7.5	INDIVIDUALISERING - DET PERSONLIGE LIVSPROJEKT	46
7.6	KOMPLEKSITET	46

Forord

Instituttet for Fremtidsforskning har gennem foråret 2001 udarbejdet fire scenarier for Miljøstyrelsen om fremtidens danske samfund og miljø.

Målet med scenarierne er at inspirere og være med til at skabe en nuanceret debat. Derfor er læsevejledningen simpel: Tag – med åbent sind - en tur ud i fire forskellige fremtider. Når du er derude så overvej, om det er en sandsynlig fremtid og måske ligefrem en ønskelig fremtid. Og hvis det sandsynlige og det ønskelige ikke er sammenfaldende overvej da, om man kan ændre på situationen.

Scenarierne er blevet udarbejdet med baggrund i en mindre interviewundersøgelse af en række aktører indenfor det danske miljøarbejde samt deskresearch.

De fire scenarier er dannet via to akser. Akserne er blevet fastlagt i samarbejde med Miljøstyrelsen.

Fra Instituttet har følgende personer bidraget til scenarierne:

Cand. polit. Carsten Beck (projektansvarlig)
B.Sc. Anne Skare Nielsen
Cand.polit. Axel Olesen
Cand.polit. Søren Steen Olsen
Cand.scient.pol Lotte Aabel Østergaard

God læselyst

INSTITUTTET FOR FREMTIDSFORSKNING

Rapportens billedmaterialet: © 2001-www.arttoday.com

Sammenfatning og konklusioner

Denne rapport indeholder fire scenarier for fremtidens samfund og miljø. Scenarierne tegner billeder af forskellige mulige fremtider.

De fire scenarier er blevet til på baggrund af en udvælgelse af megatrends samt en mindre interessentundersøgelse, hvor aktører fra forskellige organisationer har udtalt sig om deres forventninger til fremtidens miljø og de dertil hørende udfordringer og problemer.

Interessenterne repræsenterer grupper i samfundet, der i deres arbejde og funktion har en berøringsflade med miljøspørgsmål. Interessenterne blev fundet indenfor følgende kategorier: Myndigheder, eksperter, forbrugere, medarbejdere, arbejdsgivere, lokalniveauet, internationalt og NGO'er.

Megatrendsene er med til at danne grundlaget for scenarierne. Megatrends defineres som tendenser, der dels forventes at påvirke samfundet i fremtiden og dels at være så gennemtrængende at de påvirker alle enheder og aktører i samfundet. Som grundlag for de fire scenarier er følgende megatrends blevet valgt: Økonomisk vækst, globalisering, etos, teknologisering, individualisering og kompleksitet

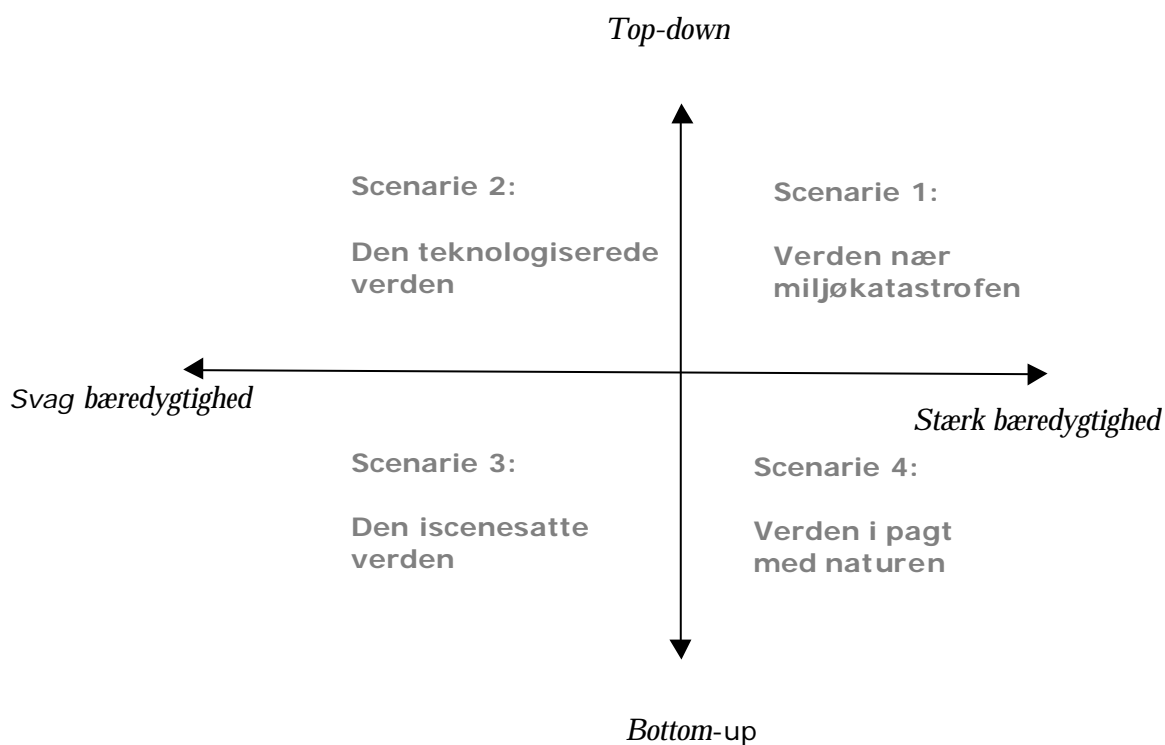
På baggrund af svarene fra interessentundersøgelsen og deskresearch, har Institutet i samarbejde med Miljøstyrelsen valgt at udspænde scenarierne via to scenarieakser, som tilsammen danner de fire scenarier. Udgangspunktet for valget af akserne bygger på en antagelse om, at de faktiske miljø- og ressource-mæssige forhold som udgangspunkt er ens i alle fire scenarier. De valgte akser er:

Samfundsakse: Top-down versus Bottom-up
Miljøakse: Stærk versus svag bæredygtighed

Disse akser giver tilsammen fire scenarier, som er skitseret på næste side.

Scenarierne skal anvendes som et inspirations- og debatredskab. Der er ikke et scenarie, der er "rigtigere" end de andre. De er alle fire sandsynlige – men alt afhængigt af læseren måske ikke lige ønskelige.

Scenarierne:

Scenarier i overblik

	Scenarie 1	Scenarie 2	Scenarie 3	Scenarie 4
Titel	"Gennem ild og vand"	"Deus ex machina"	"Play it again"	"Én for alle"
Scenarierum	Stærk bæredygtighed og top-down	Svag Bæredygtighed og top-down	Svag Bæredygtighed og bottom-up	Stærk Bæredygtighed og bottom-up
Status	Verden nær Miljøkatastrofen	Den teknologiserede verden	Den iscenesatte Verden	Verden i pagt med naturen
Krav	Gør noget!	Opfind noget!	Fortæl mig noget!	Lav noget om!
Løsningen ligger i	Handling (koordinering og ledelse)	Teknologisk innovation (troen på frelsen fra maskine)	Fortolkningen (overbevise og skabe mening)	At ændre verden, (og starte med sig selv)

Summary and conclusions

This report describes four scenarios for the danish society and the danish environment towards 2020.

The four scenarios have been created on the basis of deskresearch and interviews with leading stakeholders in the danish environmental debate.

The four scenarios are summarized in the following table:

	Scenarie 1	Scenarie 2	Scenarie 3	Scenarie 4
Title	"Through fire and water"	"Deus ex machina"	"Play it again"	"One for all"
Scenario-space	Strong sustainability and top-down	Weak sustainability and top-down	Weak sustainability and bottom-up	Strong sustainability and bottom-up
Status	The world approaching disaster	A world of technology	The world is a stage	The world in harmony with nature
Demands	Do something!	Invent something!	Tell me something!	Change something!
Solutions	Action (coordination and guidance)	Technological innovation (salvation lies in technology)	Interpretation (to convince people)	Change the world – starting with one-self

Indledning og baggrund

Denne rapport præsenterer fire scenarier af mulige fremtider for Danmarks samfund og miljø. De fire scenarier tegner fire omverdensbilleder af samfundsudviklingen frem mod år 2020.

Scenarier er redskaber til at forstå, vælge og påvirke fremtiden. De er internt sammenhængende fortællinger om forskellige udformninger af nutiden i fremtiden med forskellige rødder i fortiden. Scenarier er ikke nødvendigvis gode eller dårlige. De er ikke simple fremskrivninger eller prognoser, men en slags tidsrejser, der viser resultater af udviklinger og tendenser; handlinger og ikke-handlinger. Hvert scenarie repræsenterer én sandsynlig fremtid.

Formålet med scenarier er ikke at forudsige fremtiden, men snarere vise, hvordan forskellige fortolkninger af visse drivkræfter kan føre til forskellige fremtider.

Baggrund

De fire scenarier er resultatet af en megatrend-udvælgelse og en mindre interressentundersøgelse, hvor aktører fra forskellige organisationer har udtalt sig om deres forventninger til fremtidens miljø og de dertil hørende udfordringer og problemer. Interessenterne repræsenterer grupper i samfundet, der i deres arbejde og funktion har en berøringsflade med miljøspørgsmål.

Megatrends tegner et billede af vores omverden i fremtiden. Megatrends er samfundsmæssige drivkræfter, der hver især og til sammen er kilde til afgørende forandringer for alle aktører i samfundet. Disse megatrends er allerede nu i gang med at forandre samfund, sindelag og mennesker. Hertil kommer tendenser, der specifikt har betydning for fremtidens samfund og miljø.

1 Fire scenarier for fremtidens samfund og miljø

Instituttet for Fremtidsforskning præsenterer i det følgende fire scenarier for fremtidens samfund og miljø - fire scenarier, som tegner hvert deres billede af, hvad der kan ske i løbet af 20 år, hvis samfundet følger de fremtidsspor, der optegnes. For alle fire scenarier er udgangspunktet det sandsynlige: Vi vil opleve økonomisk vækst, uddannelsessystemet bliver bedre og der kommer fokus på udviklingen af nye teknologier. Sammenhængen med miljøet er dog for ingen af disse tre faktorer vedkommende ligetil. Der er ingen belæg, hverken statistisk eller erfaringsmæssigt, for at antage at økonomisk vækst, bedre uddannelse eller nye teknologier uden videre fører til bedre eller værre miljø. Økonomi, uddannelse og teknologi indgår som så meget andet i et dynamisk samspil med andre faktorer og forhold i samfundet. Scenarierne fortæller derfor forskellige historier om den måde samfundet forvalter sine ressourcer og håndterer sine udfordringerne på, og hvilke betydninger valget af forvaltning har for fremtidens miljø. Fremtidens samfund er komplekst, men med de fire scenarier gives fire simplificerede billeder af, hvordan aktører kan forstå fremtiden, agere i fremtiden og måske endda forme fremtiden.

1.1 2 akser - 4 samfundsscenerier

De udarbejdede scenarier kan med fordel bruges som inspiration og debatgrundlag. Det har været vores udgangspunkt i arbejdet, at undgå sort-hvide billeder, der på forhånd kan dele diskussionen eller miljødebatten i to lejre, eller som alle kan være rørende enige hhv. uenige om. De fire scenarier bør ikke på forhånd klassificeres som "gode" eller "dårlige", og man bør derfor ikke tale om, at et af scenarierne er mere uforstandigt end de andre, eller om at et scenarie udgør en objektivt "bedre" fremtid for f.eks. Danmark og danskerne. Til gengæld lægger valget af akser og dermed valget af scenarierum op til en diskussion af strategier.

Scenarierne angriber miljødebatten fra en samfundsmæssigt tværfaglig synsvinkel. Og ganske som vi har prøvet at holde os fri af stereotyper og domme på miljøområdet, er der i udgangspunktet tale om fire scenarier, som undgår at tage stilling til om de beskrevne udviklingsretninger er positive eller negative set med samfundets øjne. Elementer i alle scenarier vil for den enkelte læser kunne være henholdsvis stærkt positive eller stærkt negative – det er med til at skabe debat og inspirere. Men fra forfatterens side har vi søgt at være neutrale.

1.2 Metode til valg af akser

For at scenarierne kan bruges som udgangspunkt for debat, er det nødvendigt at trække dem skarpt op og samtidig begrænse sig til et beskedent antal så overblikket bevares. Udgangspunktet har derfor været at lave fire scenarier, som baserer sig på en krydsning af to akser. Scenarieakserne er valgt i samarbejde mellem Miljøstyrelsen og Instituttet for Fremtidsforskning med baggrund i desk-research samt de gennemførte interviews og megatrend-

udvælgelsen. Desk-researchen baserer sig dels på IFF's mangeårige arbejde med megatrends og dels på en målrettet gennemgang af scenarieteknikkens anvendelse på miljøområdet; blandt andet inspireret af det amerikanske EPAs erfaringer.

Desk-researchen er dernæst blevet kombineret med en tolkning af ressourcepersonernes vurderinger af megatrendsenes betydning samt deres vurdering af hvor usikkerhederne er størst.

1.3 Beskrivelse af akser

Akserne er lagt som en samfundsakse og en miljøakse:

1. Samfundsakse: Top-down versus Bottom-up

Samfundsudviklingen er præget af to modsatrettede tendenser. Den ene tager sit udgangspunkt i den stigende kompleksitet, der kombineret med den teknologiske udvikling og globaliseringen, fører til et voksende behov for fælles initiativer på tværs af gamle grænser i samfund. Den anden tendens går på en fragmentering af samfundet, hvor det fælles mentale set-up på individ- såvel som på samfundsniveau, er under opløsning. Det giver anledning til en nuancering og individualisering af samfundet i tanke og handling.

Eller sagt på en anden måde ligger der et kontinuum af muligheder for at agere som samfund. I det ene ekstremum sker det gennem en overordnet topstyret fællesskabskonstruktion. I det andet fra bunden via folkelige sammenhængende eller fragmenterede koalitioner. Ekstremerne kan i det positive beskrives ved en demokratisk verdensregering overfor et globalt folkeligt fællesskab. I sin negative form ved totalitarisme, hvor én bestemmer alt overfor pøbelvælde, hvor alle bestemmer intet.

2. Miljøaksen: Stærk versus svag bæredygtighed

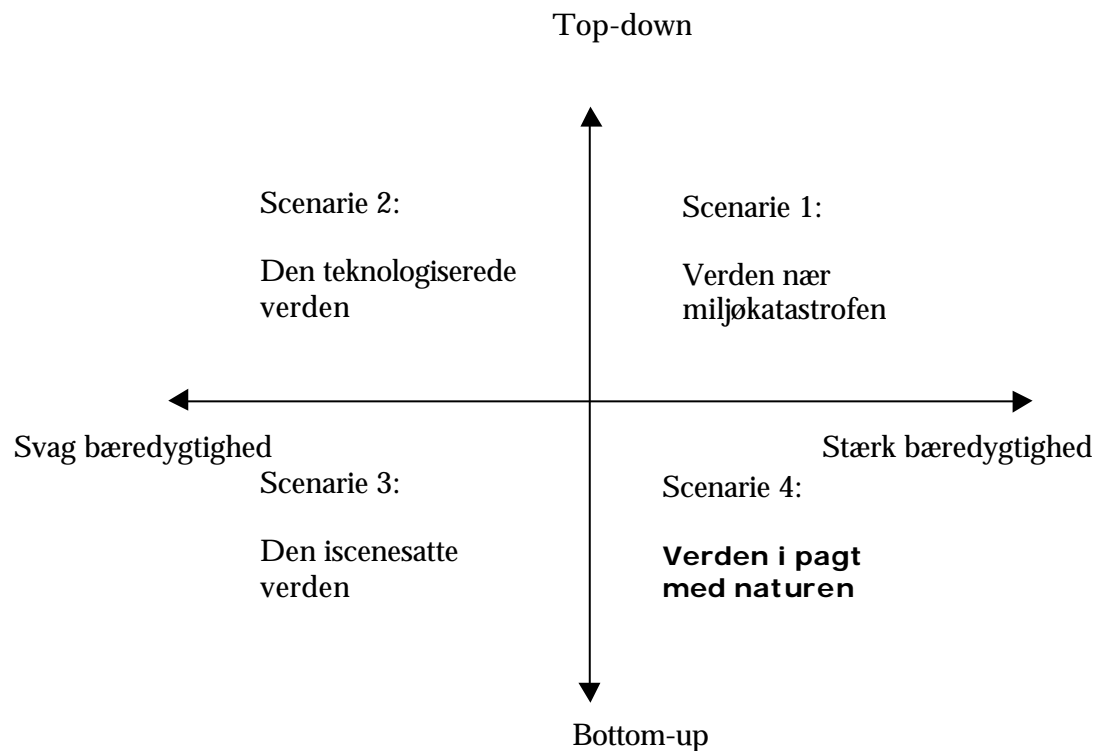
Den svage bæredygtighedstilgang forudsætter, at det altid er muligt at kompensere for et miljømæssigt tab med producerede goder. Hvis den samlede kapitalgodebeholdning, dvs. natur-, produceret- og humankapital, ikke er faldende over tid, tilsiger den svage bæredygtig-hedsopfattelse, at det er en tilstrækkelig indikator for, om udviklingen er bæredygtig. Mindre strenge fortolkninger af svag bæredygtighed accepterer, at økosystemers stabilitet og evne til selvopretning kræver opretholdelse af et vist minimum af naturressourcer. Dvs. det anerkendes, at der er kritiske værdier af naturkapital og dermed ikke fuld substituerbarhed mellem visse typer naturressourcer og producerede goder. Kritisk naturkapital kan f.eks. være livsunderstøttende ressourcer som vand, jord og biodiversitet. Til at vurdere, om udviklingen er svagt bæredygtig, er det nødvendigt med indikatorer og mål for naturressourcer og miljø.

Stærk bæredygtighed i sin strengeste form tildeler naturen en værdi i sig selv og økonomiske betragtninger har ikke relevans. Forskellige typer af naturkapital kan ikke erstatte hinanden, hvorfor substitution ikke tillades. Mindre restriktive fortolkninger af stærk bæredygtighed kræver som minimum, at den samlede mængde af naturkapital skal fastholdes på et uændret niveau.

¹ Kilde: "Strategi for miljømæssig bæredygtig udvikling / Bidrag til Projekt 4", Miljøstyrelsen / Udvikling og Data, 30. november 2000.

Kravet om uændret eller voksende naturkapital betyder, at økologiske principper går forud for økonomiske hensyn. Anvendelse af et stærkt bæredygtighedsprincip vil i praksis betyde, at man ud fra et forsigtighedsprincip fastsætter grænseværdier, standarder etc., og den økonomiske teori kan så bruges til at finde omkostningseffektive løsninger til at nå de fastsatte mål.

Ved den meget svage bæredygtighedstilgang overlades miljø- og ressourceproblematikken i vidt omfang til teknologiske og økonomiske kræfter. Svag bæredygtighed kan være en risikopræget udviklingsstrategi, da det ikke kan vides med sikkerhed, om den hviler på realistiske teknologiantagelser. Samtidig kan forudsætningen om fortsat økonomisk vækst vanskeligt kombineres med en stærk bæredygtighedstilgang, som kræver absolutte kriterier, der kan have uforholdsmæssigt store omkostninger for samfundet.

Scenarier i overblik

	Scenarie 1	Scenarie 2	Scenarie 3	Scenarie 4
Titel	"Gennem ild og vand"	"Deus ex machina"	"Play it again"	"Én for alle"
Scenarierum	Stærk Bæredygtighed og top-down	Svag Bæredygtighed og top-down	Svag bæredygtighed og bottom-up	Stærk Bæredygtighed og bottom-up
Status	Verden nær Miljøkatastrofen	Den teknologiserede verden	Den iscenesatte verden	Verden i pagt med naturen
Krav	Gør noget!	Opfind noget!	Fortæl mig noget!	Lav noget om!
Løsningen ligger i	Handling (koordinering og ledelse)	Teknologisk innovation (troen på frelsen fra maskine)	Fortolkningen (overbevise og skabe mening)	At ændre verden, (og starte med sig selv)

1.4 Scenariemetode og tidshorisont

Scenarierne er skrevet med udgangspunkt i år 2020. En periode på ca. 20 år giver rum nok til at overveje samfundstyper, som adskiller sig radikalt fra nutiden, uden at man befinder sig i en situation, hvor scenarierne beskriver kommende generationers handlinger.

Scenarierne er skrevet i tilbageblik. Vi står i januar 2021 og kigger tilbage på de forgangne tyve år.

Endelig skal det konstateres, at scenarierne er skrevet essayistisk uden anvendelse af modeller til kvantificering af samfundsmæssige og/eller miljømæssige forhold. Scenarierne skal ses som et supplement til det betydelige scenarierarbejde, som gennem tiden har fundet sted indenfor miljøområdet. De er skrevet som fortællinger eller historier, der tjener til at vække læserens fantasi, så vedkommende kan se fremtiden for sig, og udpege hvilke drivkræfter, der har formet denne fremtid.

Scenarierne kan bruges som udgangspunktet for en diskussion om den fremtidige kurs. Det kan debatteres, hvilket scenarie der er mest sandsynligt, og måske hvilket scenarie der er mest ønskeligt set ud fra den enkelte debattørs synsfelt. Ligeledes kan man lægge forskellige strategier ned i de enkelte scenarier. Og man kan endelig vælge at bruge flere af scenarierne, som et redskab til at forholde sig til en usikker fremtid, og derved bruge scenarierne som grundlaget for et early-warning-system.

2 Gennem ild og vand

Verden nær miljøkatastrofen

Verdenssamfundet bliver i stigende grad topstyret, og miljømæssigt går udviklingen i retning af stærk bæredygtighed. I starten af perioden råder markedskræfterne frit, men de miljømæssige konsekvenser er katastrofale. Det bliver klart for verdenssamfundet, at der eksisterer en række absolutte grænser for menneskers belastning af natur og miljø. Efterhånden som grænserne overskrides, fører miljøproblemerne til direkte og synligt negative konsekvenser for vores samfund.

Forsigtighedsprincippet diskuteres ikke så meget, for det er åbenbart, at der er behov for akut handling. De akutte behov fører til en topstyret miljøindsats, og der etableres et nyt internationalt reguleringsinstrument: World

Regulation Framework Organization. Systemløsninger med fælles ansvar er blandt kodeordene.

De negative konsekvenser af den markedsorienterede levevis har slået hårdt igennem. Samtidig har myndighederne fejlet. Dels med miljøstrategier og sociale reformer og dels i evnen til at få erhvervsliv og samfund til at omstille produktion og forbrug i en bæredygtig og miljøvenlig retning. Løsninger implementeres ad hoc, og specielt på den politiske scene halter man mere bagefter end man går foran. Man oplevede en række miljømæssige og samfundsmæssige sammenbrud.

Forsigtighedsprincippet blev derfor afløst af et akut handlingsparadigme, hvor ingeniørerne og biologerne bestemte. I Vesten surfede man på den økonomiske bølge i årtusindets første mange år, men den ensidige fokusering på markedskræfterne hindrede folk i at se, at det var en bølge, der engang ville miste sin evne til at bære mennesker og udvikling med sig ind i fremtiden.

Sociale og miljømæssige hensyn var blevet nedprioriteret i takt med at økonomien blev opprioriteret. Politikerne i de vestlige samfund havde ikke været effektive nok til at gribe fat om de problemer og den utilfredshed, der voksede i de regioner af verden, som det økonomiske opsving havde passeret forbi. I Danmark blev det mod slutningen af 2010'erne mere og mere tydeligt, at folk havde svigtet sociale, demokratiske og miljømæssige idealer, og ikke taget hånd om de svage. Den sociale ulighed voksede. På den ene side stod verdens fattige, og på den anden dem som var så heldige at leve i den industrialiserede del af verden eller i ulandenes velstillede enklaver. Men opmærksomheden om verdens uretfærdige fordeling af goder voksede også, og der blev skabt institutioner og aftalekomplekser som satte ind mod problemer på radikal vis.

Verdens fattige befolkninger identificerede sig i stigende grad med revolutionære politiske provokatører. I den rige del af verden var de yngre generationer specielt lydøre overfor oprørere mod det materielle paradigme. Dette befolkningssegment udgjorde en af de væsentligste udfordringer for det etablerede samfund.

2.1 Tidsånd og drivkræfter

Den stærke tro på markedsøkonomien forsvandt i det nye årtusinds første tiår. Efter 1980ernes og 1990ernes demonstration af markedets overlegenhed overfor den kommunistiske planøkonomi, oplevede man en næsten ligeså markant demonstration af den frie markedsøkonomis utilstrækkelighed. Markedet var ikke svaret – det var på mange måder problemet. Alle de kendte bagsider af medaljen syntes løbende at blive forstærket i takt med stigende ressource- og miljøproblemer, stigende økonomisk ulighed og løbsk røverkapitalisme i tredjeverdenslande og tidligere planøkonomier.

I mange af verdens fattigste lande forværredes den økonomiske og politiske situation.

I Afrika, Indien og Sydamerika var landbrugsjorden koncentreret på få hænder og var blevet udpint i jagten på høj produktionseffektivitet. Voksende befolkninger stillede voksende krav om at blive brødfødt, og marginaljorde, bjergskrånninger og skove måtte ryddes hurtigere end tidligere for at imødekomme behovene. Det var jorde, der ikke egnede sig til opdyrkning. De eroderede hurtigt, gav kun magert afkast og blev efterladt golde og ufrugtbare.

Primærerhvervene beskæftigede stadig færre mennesker. Fiskeriet var et af de hårdest ramte pga. overfiskning, iltsvind og fiskedød.

Dæmningen ved De Tre Kløfter, Yangtze-floden i Kina blev vandkraftens Tjernobyl i 2012. Konstruktionen kunne ikke tilbageholde de enorme vandmasser, og under et mindre jordskælv brød den sammen og oversvømmede landsbyer, storbyer, kulturelle monumenter og naturområder. Katastrofen kostede over ½ mio. menneskeliv og fordrev mindst 10 gange så mange.

De fældede skove og det varmere klima gav bedre overlevelsesmuligheder for mikrober, bakterier, svampesporer og sygdomsoverførende insekter. Det medførte vækst i antallet og udbredelsen af livstruende sygdomme som malaria, kolera, pest og meningitis.

Den økonomiske vækst bragte en voldsom forurening med sig. Specielt i de nyindustrialiserede områder i Asien, Afrika og Sydamerika var giftige gasser, kemikalier og svært nedbrydelige stoffer et stort problem. Trafikken i megabyerne var reelt brudt sammen.

Selv udenfor byerne var luften dårlig, og i kølvandet fulgte kroniske luftvejssygdomme, astma, allergier og kræft, hudsygdomme, forgiftninger og et stigende antal deformiteter hos nyfødte. Epidemierne bredte sig i megabyernes slumkvarterer. I de rige enklaver sikrede man sig ofte med privat politi og vagtværn, der var involveret i blodige massakrer.

Klimaforandringernes konsekvenser var ikke længere til debat. Man kunne iagttage dem i form af hyppige storme, langstrakte tørker, skovbrande samt flere og mere voldsomme oversvømmelser, der ødelagde landbrugsjorde og lavtliggende kystområder.

I 2015 døde over 35 mio. mennesker af sult og fejlernæring, og globalt steg antallet af sygdomstilfælde, voldsrater, og kriminalitet. Konflikter over jord og vand gav anledning til blodige småkrige flere steder i verden.

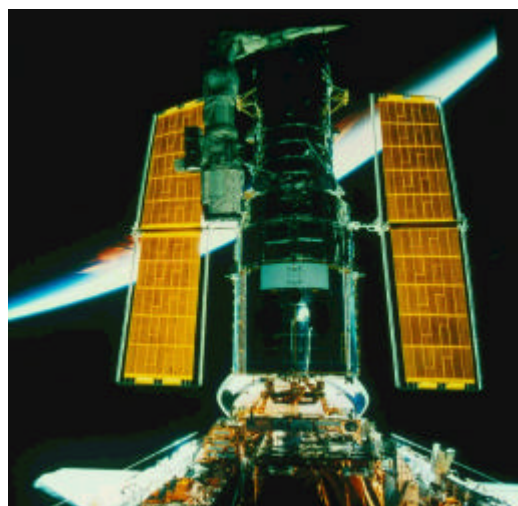
2.2 Det globale perspektiv

Der måtte sættes politiske og administrative grænser for markedets vildtvoksende anarki. Globaliseringen gik i starten af tierne ind i sin anden fase. Hvor den første bestod i at nedbryde grænserne for fri handel og frie kapitalbevægelser - parret med en informations- og kommunikationsteknologisk revolution - bestod den næste fase i en markant tilvækst i internationale aftaler og koordinering på tværs af politikområder.

Den formelle oprettelse af *World Regulation Framework Organization*, WRFO i 2010, kom til at fremstå som et meget synligt symbol på udviklingen.

Verdens regeringer stod overfor den samme typer af problemer - fattigdom, social utilfredshed og organiseret kriminalitet. Der var en erkendelse af, at traditionelle måder at løse problemerne på ikke virkede.

WRFO blev oprettet som en paraplyorganisation. World Trade Organization havde stadig en selvstændig rolle ved siden af de nyoprettede World Human Rights Organization (WHRO) og World Resources Organization (WRO). Tilsammen dannede de en institutionel ramme til overvågning af de

omfattende og stadigt mere effektive reguleringer af det globale samkvem.

Big Brother is watching you. BioWars, det globale overvågningsnet, styres og koordineres af WRFO, IPCC, NAFTA, ASEAN og EU. Krigen mod miljøsynderne ser ud til at blive vundet i 2019.

Drevet frem af nødvendigheden ændrede de internationale relationer sig i retning af et mere intenst og mere forpligtende samarbejde. Det var ikke et spørgsmål om at se bort fra nationale interesser, men om en erkendelse af at de nationale interesser bedst blev varetaget netop gennem et forpligtende internationalt samarbejde. I Europa havde man vænnet sig til harmonisering af lovgivningen, men effektiviteten blev klart forbedret med USA's øgede samarbejdsvillighed og

WRFO og dens mulighed for at sætte dagsordenen indenfor forvaltningen af de naturlige ressourcer. Miljø var blevet det helt afgørende fokusområde pga. de erkendte grænseoverskridende problemer med klimaforandringer, nedgang i den biologiske mangfoldighed, persistente stoffer, luftforurening osv. Mange års ensidig fokuseren på de økonomiske aspekter blev nu afløst af et socialt og kvalitetsorienteret globalt politisk paradigme.

WRFO's Udviklingstraktat fra 2011 gjorde det interessant at investere i u-landene, på en måde som også var til direkte gavn for befolkningerne i værtslandene. Samtidig blev de rige lande enige om at eftergive u-landene deres gæld under aftaler om rammebetingelser for tilpasning af u-landenes nationale politikker.

Biltrafikken blandt de sektorer første sektorer, der blev pålagt strenge restriktioner. Skærpede emissionskrav til køretøjerne, CO2-afgifter og omlægning til kollektiv trafik og jernbanegodstrafik havde ikke haft tilstrækkelig effekt. Schweiz var det første land, der forbød lastbiltrafik 6 ud af ugens 7 dage, og mange europæiske lande var hurtige til at følge trop.

BiOffice: Boligministeriet stiller kontorfaciliteter og internetforbindelse billigt til rådighed i specielt indrettede bygninger i nærområderne. Alt styres centralt og kontorforsyning, forplejning osv. er statskontrolleret og miljøvenligt.

Mulighederne for distancearbejde blev kraftigt forøget, både ved at sørge for en effektiv bredbåndsinfrastruktur og ved at tage initiativ til opførelsen af lokale fælleskontorer.

Beslutningen om at halvere emissionen af drivhusgasser over en periode på 25 år gennem benzinrationering koblet med en kraftig prisstigning havde stor effekt. En sideløbende indsats for at udvikle 1-liters biler og støtte den alternative energiproduktion lagde en dæmper på de voldsomme protester fra interesseorganisationerne mod det nye regime.

Man benyttede den forøgede indtjening fra energisektoren på at sænke indkomstskatterne og til at finansiere en række globale miljøinitiativer.

Gode resultater medførte i 2014 en øget teknologisk og politisk optimisme, og tilliden til de teknisk-videnskabelige nyskabelser voksede i takt med, at de kommercielle hensyn blev nedtonede. Gen- og bioteknologiens resultater indenfor sundhed og landbrug kunne således markedsføres, fordi de nu blev opfattet som en fordel for både menneske og miljø. Der var stadig ekstremistiske miljøforkæmpere, der af forskellige grunde modsatte sig nye teknologier, men de havde stadig sværere ved at vinde gehør hos den brede offentlighed. En meget konkret, men også meget symbolsk udløber af denne udvikling, var genoptagelsen af atomkraft i mange lande.

2.3 Det nationale perspektiv

I den danske befolkning var der ingen egentlig modstand mod en styret udvikling. Politikerne erkendte, at villigheden hos folket nok var til stede, men at det som regel var uoverskueligt og kompliceret for det enkelte menneske eller den enkelte virksomhed at tage hensyn til miljøet i dagligdagen. Ved lov gjorde politikerne det derfor muligt, at integrere computerstyrede programmer (såkaldte "Engle") i alle virksomheders, myndigheders og organisationers strategier og udviklingsplaner, så kritiske værdier og miljømæssige målsætninger konstant blev beregnet og opdateret. Det gjorde det samtidigt langt nemmere at føre kontrol med om målsætningerne blev overholdt. Samtidigt lagde man kraftige restriktioner på produktionsmetoder og nye varer skulle gennem intensiv kontrol, før de endte hos forbrugeren.

Langt ind i årtusindet havde landbruget trange kår, og måtte gennem flere skandalesager med dyremishandling, grundvandsforurening og ineffektiv produktion, der kun blev forværret af de dårlige og omskiftelige klimatiske forhold. Der skulle en samlet lovgivning for landbrugets strukturtilpasning og en blød integration af nye landbrugsteknologier til, før situationen blev vendt. Den bioteknologiske omstilling muliggjorde en faktor 10 reduktion i landbrugets pesticidanvendelse

Strukturtilpasningen forudsatte en meget tæt kontrol med miljøtilstanden på det centrale niveau, specielt med de nye genmodificerede afgrøder. Det var afgørende at kunne registrere ethvert signal om u hensigtsmæssige økologiske påvirkninger.

De politiske bestræbelser på at mindske ressourceforbruget og miljøbelastning medførte et opsving for diverse serviceerhverv i de digitalt baserede brancher. Teknologitunge brancher, ikke mindst "life sciences" oplevede en kraftig udvikling baseret på gen- og bioteknologien. Blandt unge mennekser var man i særlig grad indstillet på at genbruge, nedskære forbruget, spise vegetarisk og i det hele taget yde en indsats for at skabe en bedre verden.

Mange af de mest påtrængende samfundsmæssige opgaver blev defineret som et fælles ansvar. Sundhed, ældrepleje, uddannelse, infrastruktur, myndighedsudøvelse - alle var det elementer, som der var stigende efterspørgsel efter. Det var nødvendigt løbende at opdatere, effektivisere og videreudvikle den offentlige sektor. Dermed var 90ernes debatter for og imod udlicitering af offentlige opgaver til private virksomheder afsluttet. Det fælles ansvar var et fælles ansvar og skulle ikke sammenblandes med private profithensyn.

De store globalt arbejdende virksomheder blev også tvunget til at tage hensyn til andet end profit. Det var måske ikke altid lige populært, men i praksis vænnede man sig til at være i tæt dialog med myndigheder og offentlighed for hele tiden at sikre sig, at man havde sin 'license to operate' i orden. World

Business Council for Sustainable Development - WBCSD – var i 2018 en af verdens største interesseorganisationer med nogle af verdens dygtigste og mest respekterede miljøfolk, og som indgik i et tæt samarbejde med WRFO.

NGO'er havde mod slutningen af 2020 en høj grad af troværdighed og gennemslagskraft. Disse NGO'er var dannet af udbrydere fra de traditionelle græsrodsorganisationer og var langt mere målrettede mod enkeltsager end deres oprindelige moderforeninger.

Et eksempel på de gode resultater af samarbejdet mellem borgere, NGO'er og myndigheder var iværksættelsen af Alternative Global Community Projects med massive investeringer i bæredygtige udviklingsteknologier til gavn for biodiversiteten. De rige lande påtog sig ansvaret for at sikre sig den biologiske mangfoldighed i udviklingslandenes tropiske økosystemer og drog fordel af NGOernes ekspertise og lokale troværdighed. Projektet var startet af WRFO.

Mod slutningen af tiere begyndte effekterne af restriktionerne at vise sig. Udviklingen var ikke rosenrød, men teknologiens evner, den politiske vilje, kombineret med den folkelige opbakning, pegede i retningen af, at det kunne lade sig gøre at trække sig tilbage fra kanten af afgrunden.

Verden smuldrer. Hvad Breat Easton Ellis tidsbillede i bogen "American Psycho" fra 1991 var for 80'erne statusfikserede og depraverede samfund, blev hans bestseller "Erosion" fra 2012 for det første årti, med sin fortælling om hvordan det moderne menneskes livsgrundlag ikke bare forandres, men slet og ret forvitrer.

Erosion er årets litterære chok. Romanen er et af de mest ubehagelige, mest rystende og væsentlige værker, der er skrevet om det nye årtusind.

Bogen må vække kvalmende moralsk væmmelse i enhver læser med sin satiriske afdækning af det materialistiske samfunds fundamentale mangel på kritisk refleksion.

Bestil E-bogen her

3 Deus ex machina

Den teknologiserede verden

Verdenssamfundet bliver topstyret, og miljømæssigt præges udviklingen af svag bæredygtighed. Teknologien viser sig simpelthen at løse en lang række af miljøproblemerne. Der er fortsat vækst i bruttonationalprodukt, forbrug og samhandel. De kritiske grænser for hvor meget vi kan belaste miljøet, viser sig at ændre sig over tid som følge af ny viden og nye teknologiske landvindinger. Produkterne bliver mere og mere intelligente, og forbrugerne forbruger uanfægtet videre.

Hvad der startede som eksperimentelle skridt i slutningen af det gamle årtusinde eksploderede i det nye. Markedets drivkræfter bestemte nu spillereglerne. Fokus var lagt på effektive, målrettede og teknologiske systemløsninger. Miljømæssige udfordringer og udviklingslandenes problemer blev løst med teknologisk innovation.

Forskning og udvikling i energiteknologi, bioteknologi, materialeteknologi og IT havde høj prioritet og modtog massiv støtte fra offentlige og private fonde. En målrettet indsats for at gøre Danmark til verdens førende ressourceeffektive nation har båret frugt. En markant indsats i starten af årtusindet for at udvikle eksportegnede og vidensintensive serviceydelser har opbygget den teknologiske og humane kapital.

Teknologien var meget nærværende i den enkeltes hverdag. De fleste former for rutinearbejde og manuelle funktioner blev udført af maskiner, robotter og avatarer. Teknologien var alle steder, og det kunne være vanskeligt at skelne mellem menneske og maskine. Mennesker i den vestlige verden var teknologioptimister, samtidig med at mange var optaget af diskussionen af grænsen mellem teknologien og det ægte og det naturlige. Undersøgelser pegede på, at befolkningen følte sig fjerne fra naturen og andre mennesker. Græsrodderne kritiserede den manglende politiske korrektion af markedsfejl og virksomhedernes uvilje til at integrere målsætninger om miljø og natur.

Velfærdssamfundet skulle finansieres af færre erhvervsaktive end tidligere, og en øget prioritering af de offentlige opgaver var nødvendig. Indtil 2005 kunne problemet holdes i ave, men herefter måtte man kigge mod nye horisonter. Teknologien overflødiggjorde mange jobs og bidrog til at effektivisere arbejdsgangen i den offentlige sektor. Arbejdsprocesser blev langt mere strømlinede og effektive end tidligere, og den digitale forvaltning sikrede bedre og billigere service.

3.1 Tidsånd og drivkræfter

Tidsånden var præget af samarbejde og erfaringsudveksling over grænser. Den økonomiske højkonjunktur fortsatte og bragte en følelse af optimisme og et ønske om samarbejde mellem med sig på det globale niveau mellem myndigheder og virksomheder. Kreativitet og nytænkning blomstrede indenfor videnskab og kunst.

USA og NAFTA var foregangslandene, som inspirerede andre til at satse på forskning, udvikling, teknologisk udvikling og en stor opbakning til iværksætterånd og driftighed i befolkningen.

Verdens regeringer mødes. Den amerikanske præsident George W. Bush holder tale om amerikansk forskning og udvikling under Samarbejdskonferencen i København 2007.

Som den amerikanske præsident sagde da han gæstede København i 2007: "Solutions to the problems of the present cannot be found in the past, and the sinner of yesterday's environment can suddenly find himself as the saviour of tomorrow".

En øget centralisering og omfattende modernisering i de europæiske forvaltninger øgede både kvaliteten og omfanget af den borgerservice, der kunne ydes for det samme antal skattekroner. Bureaukratiet, specielt i EU, faldt til et minimum, og lovgivningen

gennemgik en forenkling, der gjorde op med fortidens tunge og formalistiske papirdynastier. EU forbedrede infrastrukturen indenfor kommunikation og transport og blev et forbillede i forvaltningslitteraturen i effektivisering og forenkling.

Det økonomiske boom, der så ud til at ebbe ud mod midten af årtusindets første årti, fortsatte og samhandelen blomstrede, specielt via internettet. Omsætningen i turismeerhvervet voksede støt. Danmark og Europa intensiverede efter årtusindskiftet indsatsen for at blive førende indenfor energiteknologi, bioteknologi, materialeteknologi og IT.

Øget opsparring og investering i nationale og udenlandske gazellevirksomheder koblet med en satsning på den humane kapital gjorde ikke kun den vestlige verdens nationer til stabile økonomier, men havde også positiv effekt i Østeuropa, Rusland, Kina og efter nogen tid Indien. Tigerøkonomierne i Asien og Sydamerika og et større antal afrikanske stater, kunne drage fordel af deres store potentialer i form af lavtlønnet arbejdskraft og store naturlige ressourcer. Mellemøsten og de få slyngelstater, der isolerede sig stadig mere fra omverden, var spillets tabere.

Selvom der var tilbagegang i antallet af arter og deres levesteder var den faldende naturkapital erstattet med en stigende produceret kapital og humankapital.

Ørkenen opdyrkes. Genmodificerede planter vokser på tidligere gølle ørkenområder og vandes med saltvand, som pumpes ind via nyetablerede kanaler fra Togos kyst. Solfiltrene beskytter de sarte planter mod ultraviolet stråling. Sahel-zonen Burkino Faso 2014.

Modificeringen af afgrøder og dyr, intensiveringen af landbrug og forebyggelse af

sygdomme, samt en hårdnakket indsats for at opbygge vidensdatabaser og early warning systemer gjorde det muligt at tage mange nye miljøproblemer i opløbet. Den danske eksport af miljøteknologier, der effektivt kunne øge virksomhedernes ressourceeffektivitet styrkede samtidigt Danmarks omdømme som foregangsland nr. 1 i verden.

En voksende global middelklasse fik stadig flere muligheder og bedre kundskaber. Dette tilfredse borgerskab fungerede stabiliserende for det politiske liv. Netværksmennesket og netværksindustrierne udgjorde eliten, bundet sammen og adskilt af ikke-geografiske interesser i et verdensomspændende virtuelt rum. Et virtuelt rum, som efterhånden også kunne give naturoplevelser, som ikke var til at skelne fra "real life".

Fordi samtiden var så gennemstrømmet af de teknologiske løsninger, som syntes at have potentialet til at løse de miljømæssige sideeffekter opstod der også et ønske om at bevare noget oprindelig natur, som ikke lod sig kopiere eller erstatte. Var der noget, der kunne markedsføres som den ægte vare, den uforfalskede levende natur eller som en unik herlighedsværdi var det i høj kurs hos forbrugerne.

F.eks. blev de fleste kendte arters DNA opbevaret i fælles bio-verdenslagre, så man i en given situation kunne genskabe dem. Konkret blev kondoren og det hvide næsehorn reintroduceret i 2018.

Verdensmarkedet bestemte i praksis udformningen og indholdet af de lokale politikker, og Verdensbanken, Europabanken og World Reserve Holding i Hong Kong fungerede som buffere, der kunne dæmpe og regulere fluktuationerne i de globale markeder.

3.2 Det globale perspektiv

Den teknologiske og vidensbaserede økonomi indebar et højt oplysningsniveau som sammen med udjævning af forskelle på tværs af grænser bragte en erkendelse af, at verdens miljøproblemer nødvendigvis måtte løses i fællesskab. I praksis lå den overvejende del af miljøpolitikken hos de internationale institutioner

Det højteknologiserede informationssamfund havde den indbyggede usikkerhed, at det, der f.eks. var defineret som en kritisk værdi i naturen i går, i morgen kunne vise sig at være ligegyldig eller langt mere alvorlig end først antaget. Dertil kom, at man var blevet så gode til at overvåge og måle, og man var derfor nødt til acceptere den risiko der fulgte med.

Drivhuseffekten var et eksempel på, hvor vanskeligt det var at forholde sig til diffuse og abstrakte problemer. Efter årtusindskiftet deltog USA stadig mindre i klimadebatten. Hovedparten af udviklingslandene udviste en manglende interesse i at deltage i de internationale klimaforhandlinger.

Det afgørende slag indfandt sig i 2010, da USA udeblev fra det stort lancerede topmøde i Paris. På det tidspunkt var det amerikanske folks interesse i klimaproblematikken forsvindende lille, og den siddende præsident kunne kort før topmødet citeres for at kalde de øvrige regeringers fremmøde for "leaders of the past playing with their big weather balloon", gjorde ikke tolerancen større.

I de fremgangsrige udviklingslande var det selv med implementeringen af ren teknologi og knowhow svært at begrænse en voldsomt stigende produktion og forbrug af kul, olie og andre

udtømmelige naturressourcer. I det omfang OECD-landene udtrykte bekymring over udviklingen, var svaret altid, at den vestlige verden førte grøn protektionisme for at underminere den markedsadgang, u-landene langt om længe havde fået tilkæmpet sig.

Jackson & klon. Michael Jackson, holdt evig ung af genterapien, klonede i 2019 sig selv. "Jeg skal nu se mig selv leve den barndom, jeg aldrig fik", udtalte den nybagte far.

Men i det hele taget kunne den brede befolknings opbakning til abstrakte og diffuse miljøproblemer ligge på et meget lille sted, og et eventuelt folkeligt engagement koncentrerede sig altid om konkrete

enkelt-sager, hvis løsninger var overskuelige og nærværende. I denne sammenhæng spillede medierne ofte den dominerende rolle ved at fokusere på skrækhistorier og individets manglende kontrol og indsigt i de påvirkninger han eller hun udsættes for i sin hverdag.

3.3 Det nationale perspektiv

Det havde vist sig langt nemmere end forventet at sikre rent vand, mindre miljøbelastende energikilder og rene produktionsprocesser. Brændselsceller i bilerne og de intelligente bygninger var med til at reducere energiforbruget til et minimum. Forskningen var i højsædet, og opgaven for myndighederne lå således mere i at få teknologiske systemer til at spille sammen, end i at løse konkrete afgrænsede miljøproblemer. Det overlod man til kommunerne, der i sagens natur var nærmest ondet.

Miljøet fik det bedre på flere områder. Affald sås i stigende grad som en ressource, og affaldsforebyggelse kom til at indgå som en central parameter, der signalerede efficiens og god ledelse. Miljøhensynet blev varetaget, når det var rentabelt og konkurrencedygtigt. Den stramme regulering af pesticider og substitueringen til bioteknologiske og biologiske metoder resulterede i et minimalt forbrug af pesticider. Generelt faldt forureningsniveauet næsten overalt i verden pga. teknologiske landvindinger.

Blomster til Micha. Micha Woo, designerbarn og stifter af antiteknologibevegelsen Greenesis begik selvmord udenfor FN's hovedkvarter i Beijing i 2020, kun 16 år gammel. V.hj. a. sin videoserver transmitterede hun sine sidste ord til verden: "At the dawn of the twenty-first century, we should have all too much basis for skepticism about the enthusiastic visions of the link between scientific advances and human progress. I fear this development, and I long for us to mature in our responsibility for the world. I am a child of Nature, and I cannot live as a product of technology"

Miljøproblemerne overhængende nærvær svandt således ind, men forsvandt ikke fuldstændigt. Det væsentlige var dog at miljøeffekterne af forbrugs- og produktionsmønstrene var til at leve med, og at samfundet var omstillingsvilligt. Man kunne således f.eks. godt leve med klimaforandringer. Det var blot et spørgsmål om at følge med og tilpasse sig

Den større indsigt i samspillet mellem arv og miljø, som tog fart i begyndelsen af årtusindet med kortlægningen af det menneskelige genombeskrivelse, flyttede de fleste miljøproblematikker i retningen af LSK-faktorerne, altså de

Livsstilsrelaterede SygdomsKatalysatorer; som er de faktorer i nærmiljøet, der er med til at udløse sygdomme, som individer er arveligt disponerede for. Befolkningens største bekymring var de snigende og højrisicibærende faktorer som netop LSK, resistente bakterier og kemikalier.

Danskerne levede i et forbrugssamfund med en høj grad af recirkulering. Man behøvede ikke at have dårlig samvittighed over at bruge og smide væk, for stort set alt, hvad der blev smidt væk kunne genanvendes. Produktionseffektiviteten var høj, og Danmark var storeksportør af knowhow. Det var derfor naturligt, at danskerne selv gik foran som kræsne og kritiske superforbrugere.

Frem til 2020 voksede gruppen af ældre voldsomt. Middelalderen steg hurtigt, og samtidigt voksede antallet af børn og unge og lagde et stigende pres på service som pleje, undervisning, sundhed og børnepasning. Nye teknologier som genterapi og forebyggelse af aldring via programmering af stamceller skabte store behandlingsmæssige fremskridt.

Blandt den mere kræsne del af befolkningen var der stadig efterspørgsel efter de gode, danske råvarer. Man kunne spise sig sund og mæt i funktionelle fødevarer, men til det udsøgte måltid hørte nu engang de oprindelige og naturlige nationale afgrøder. Der var således plads til alle, og de små natural-økologiske landmænd kunne tage sig dyrt betalt for deres små eksklusive sortimenter.

Hvor hensyntagen til miljøet tidligere havde hvilet tungt på den enkelte forbrugers skuldre og pengepung, satte man nu i højere grad sin lid til ny forskning og systemudvikling. Man kunne stort set dyrke alt på den danske jord, og statskontrolleret naturmærkning garanterede kvaliteten af den bioteknologiske produktion.

Landbruget omstillede sig, fordi forbrugerne krævede fødevarer af høj kvalitet. Høj kvalitet var nærmest et mantra, og størrelsen af bedrifterne voksede. Den store indsats lå indenfor mere dyrevelfærd, bedre fødevarer garantier og kontrol med brugen af de teknologiske og bioteknologiske tilbud.

En af de vigtigste konsekvenser af informationsteknologiens udbredelse var, at alverdens forbrugere nu kunne vurdere de miljømæssige konsekvenser af deres handlinger hurtigt og sikkert. Forbrugerne fik nye redskaber, som gjorde aktiv handlen hurtigere og smartere. Indkøb var ikke et spørgsmål om at vælge blandt forskellige miljømærker, som var blevet standarden indenfor stort set alle produktkategorier. Det var også en mulighed for at træffe de ultimative *personlige* valg. Forbrugere, som ikke ønskede genmodificerede fødevarer, pesticider, varer produceret af kasteløse i Indien samt produkter, der var transporteret med fly, og som samtidig ønskede at støtte virksomheder, der havde programmer med medarbejderaktier til samtlige ansatte, overførte informationerne til deres digitale butler og opdaterede det til den intelligente consumer-chip. Denne kunne man enten bære i et smykke eller få indopereret under huden, så man altid var operationel. På denne måde kunne man nemt og hurtigt vælge varer som tog hensyn til allergier, overfølsomheder og sygdomme, og samtidigt opfyldte de personlige kvalitetskriterier.

Skrivebordspc'en var blevet erstattet af mobile apparater, som løbende tilpassede sig den enkelte brugers behov og profil. Internettet var overalt, og bragte information rundt i verden på et splitsekund. Elektroniske og

personlige assistenter hjalp den enkelte til at sortere og vælge, og robotter og teknik overtog i stadig større grad det almindelige omsorgsarbejde og var godt på vej ind i uddannelsesverdenen. Hvad enten man var bevidst om dette eller ej, var det svært for den enkelte at fungere i sin dagligdag uden den moderne teknologi.

4 Play it again

Den iscenesatte verden

Verdenssamfundet er præget af den individuelle forbrugers behov for oplevelse og selvrealisering, og udviklingen præges miljømæssigt af svag bæredygtighed. Der sker en afkobling mellem, hvad folk opfatter som fremskridt og den typiske fokus på de materielle goder. Medierne er i centrum for udviklingen, og naturen bliver en slags temapark, som folk vælger til og fra. Man holder måske ferie i en naturpark en weekend, men lever i en anden verden til hverdag. Borgere og politikere handler, når problemerne er tæt på, og virksomhederne dominerer mere og mere udviklingen.

Det økonomiske opsving i starten af det nye årtusind blev ikke som økonomerne forudsagde omsat i rent forbrug og materielle goder. Tendensen til at søge mod det immaterielle, som allerede kunne

iagttages i 90erne, tog mere og mere til og skabte et stort marked for immaterielle værdier og historiefortælling. Specielt underholdningsindustrien blomstrede, og både i det politiske og det kommercielle liv var det altafgørende at man kunne underholde og tilfredsstille, borgere og forbrugere, hvis man skulle formå at holde deres opmærksomhed fanget. Folkelig opmærksomhed og bevågenhed var kilden til succes og roden til fiasko, og i den industrialiserede del af verden var kunden konge af værdikæden.

I den vestlige verden samlede politikken sig om det moderate og kompromissøgende. For at skille sig ud fra massen var det nødvendigt også for politikerne at fortælle en god historie.

Det samme billede genfandt man hos NGO'erne, som anlagde en farverig stil med kontante budskaber, som gerne blev afleveret gennem gratis spil og sjove gags på nettet. Organisationerne skiftede gerne navn og karakter, alt efter hvilken sag man pt. kæmpede for.

I det nationale og internationale erhvervsliv fulgte man fluktuationerne og bevægelserne i de kræsne og impulsive forbrugeres præferencer. Disse var på deres side velorganiserede gennem internettet og avatarer. Samtidig nærrede de en udpræget mistillid til eksperter og politikere, der ikke kunne give sikre garantier for produkters eller strategiers sikkerhed. I stedet søgte man drømmene og historiefortællerne, som kunne sætte informationen ind i en sammenhæng og relatere det til den enkeltes liv på en sjov og underholdende måde.

Underholdningsindustrien var dagsordenssættende og voksede i løbet af årtusindets første ti-år langt hurtigere end alle andre sektorer. Resultatet var at det man i 2020 havde svært ved at skelne den rendyrkede underholdningsindustri fra alle andre former for virksomheder.

Naturen var en ressource for velfærd, men også en slags temapark, der skulle kunne tilbyde god underholdning til skatteborgeren. Mennesker i den vestlige verden spurgte ikke, hvad mennesket kan gøre for naturen og samfundet, men nærmere hvad samfund og natur kan tilbyde det enkelte menneske.

4.1 Tidsånd og drivkræfter

Stadig flere mennesker fortsatte med at leve deres liv frigjort fra tidligere tiders konventioner og vaner, om hvordan "man" opførte sig. I medierne kaldte talte man om "subkulturernes æra eller de individuelle livsprojekters udfoldelse".

Mennesket var blevet frisat og valgmulighederne for at sammenstykke sin egen tilværelse, var blevet forøget ganske kraftigt. Religion, arbejde, familie, sex, kønsroller, interesser osv. var valgfri goder i livets tombola.

Det gjaldt også på miljøområdet. Her lyttede borgerne til dem, der havde de nære følelsesmæssige oplevelser og lokalkendskabet, og dem der formidlede deres budskaber overbevisende. Forbrugerne deltog aktivt når forskellige virksomheder formåede at koble oplevelser, forbrug og miljøhensyn på nye og spændende måder.

Når miljøproblemerne havde direkte indflydelse på borgernes hverdag, var der stor vilje til debat og handling. De miljøproblemer der lå fjernt fra borgernes hverdag gled i baggrunden. Abstrakte og svært overskuelige problemstillinger, som miljøsektoren var fuld af, egnede sig dårligt til en bred videreformidling i massemedierne. Fiskebestande, drivhuseffekt, biodiversitet og fældning af de tropiske skove oplevedes ikke som et tab. De fleste fisk kom alligevel fra opdræt, og man kunne til enhver tid opleve oprindelig natur i oplevelsesparker eller cybersimulatorer. Antallet af frihedsgrader, som blev fjernet fra det almindelige menneskes hverdag som følge af nedslidning af naturkapitalen og påvirkningen af miljøet, *følte* ikke som noget problem.

Økonomi blev sat foran økologi, men livsproblematikkerne rykkede foran dem begge. Det handlede om "det gode livsprojekt for det enkelte individ". Økonomi, naturbevidsthed og fællesskab var nødvendige men ikke tilstrækkelige parametre for det gode hverdagsliv. Ofte opfattede borgerne det som om, de skulle gå på kompromis med deres behov for at gøre noget godt for miljøet. Det var ikke populært.

Tucha-frøen døde, orangutangen overlevede. Filmfolk og miljøaktivister ødelagde frøens habitat under optagelserne til den amerikansk-danske storfilm "Nature's Way", på Borneo i 2013.

Brent Spar episoden fra 1990erne havde således sine mange sidestykker efter årtusindskiftet. I arbejdet for at redde pandaen udslettede man f.eks. utilsigtet truede plantearter og insekters levesteder. Tigre, bjørne og flere hjortearter var mange steder tæt på at blive udryddet pga. det hastigt voksende marked for naturmedicin.

Indenfor turismen var tendensen, at det moderne menneske i sin jagt på intense oplevelser og eventyr efterhånden gjorde det almindeligt at tage på ekstremrejser til Nordpolen, på dybdedyk i Marianergraven, på luksuriøse vandringssture i før ufremkommelige egne eller på fotosafari i dyrereservater. Disse rejser medførte en voldsom slitage og belastning på økosystemerne og på biodiversiteten og medførte en betydelig forurening. Allerede i 2010, 10 år før forventet, var det samlede antal turistrejsende på årsbasis oppe på over 1 milliard mennesker.

Da Kine Waves - perfekte bølger. Bølgemaskiner udenfor Hurghada gør hurtigt området til verdens foretrukne hotspot for surfere. Manglende tilsynsførelse og kontrol medfører dog uoprettelige skader på vand- og kystmiljøet i Rødehavet. I 2009 var antallet af arter halveret og slitagen på korallerne uoprettelig.

Den økonomiske globalisering fortsatte, men i realiteten var der i langt højere grad tale om en regionalisering af økonomierne. Tobinskatten blev diskuteret grundigt og længe af såvel økonomer som ikke-økonomer men kunne ikke gennemføres, fordi den krævede global opbakning. Det var ikke overraskende, som den svenske miljøminister sukkede ved et topmøde i 2005, at Tobin var ude i kulden, så længe verden ikke kunne blive enig om at afgiftsbelægge flybrændstof.

Teknologien gjorde det nemmere at identificere produkter, som var sunde og ufarlige. Nettet hjalp til med at afsløre producenter, som ikke overholdt de standarder og krav, som forskellige forbrugerorganisationer ønskede skulle gælde. Teknologien gjorde det også nemmere at arbejde hjemme. Teknologien blev brugt til at løse en række af de problemer, som lå udenfor almindelige menneskers interessesfære. Energi-, bio-, og materialeteknologiske programmer blev søsat og effekten af indsatsen var målbar om end beskeden.

Befolkningens overvågning af erhvervslivets og myndighedernes aktiviteter var mærkbar. De digitale medier blev flittigt brugt til at offentliggøre det borgerne for tiden fandt interessant.

I den vestlige verden var borgerne ikke politiske forbrugere – det var der næsten ingen, der kunne overkomme – men man var konsumerende emotivister, når det var vedkommende og spændende, eller fordi det berørte en selv, ens sundhed eller familie.

Administrativt var der klare grænser for, hvor mange nye regler man kunne pålægge virksomhederne, borgerne og lokalforvaltningerne. Fokus lå derfor på teknologiske løsninger.

4.2 Det globale perspektiv

At de globale fiskebestande var blevet overudnyttet, kunne alle blive enige om, når bestandene først var kollapsede. Det var heller ikke svært at blive enige om, at rent vand var en central ressource. Der, hvor uenigheden for alvor satte ind, var på spørgsmålet om en fælles international indsats. USA opførte sig det meste af tiden som en hegemon, EU var internt i splid med sig selv og Kina var optaget af at fortsætte den økonomiske vækst uden at landet revnede over på midten. På det politiske plan gik udviklingen langsomt og implementeringer var træge.

NGO'erne bidrog til det fragmenterede billede. Traditionelle foreninger og løsere organisationsstrukturer havde nemmest ved at slå igennem, når det drejede sig om nære problemer eller om simple problemer gerne med en frontfigur, som "solgte billetter".

Der var mange interesser på den internationale scene, men også en udpræget mangel på samarbejde - der manglede samarbejdsstrukturer. Den gode vilje var til stede, men den var partiel og flygtig.

Hvor det kneb med finansieringen og koordineringen af EU, FN og flere af de store humanitære organisationer, så var der ikke mangel på ressourcer hos

transnationale virksomheder som Exxon, Dreamworks og TeleEuropa. I takt med at globaliseringen og individualiseringen fortsatte, rejste spørgsmålet sig efterhånden om ikke nogle virksomheder burde have en plads i f.eks. FN.

Det var de globale virksomheders tidsalder. De havde midler til og evnede at kommunikere med borgerne og forbrugerne. Borgerne var for længst holdt op med at lytte efter dommedagsprofeterne i medierne, for til gengæld at fokusere på de oplevelser, som blev tilbudt over et bredt spektrum. Safariparker, øer og naturreservater blev indrettet som kontrollerede actionparker, hvor man kunne spille hovedrollen i sit eget eventyr.

Bedre end virkeligheden. Gennem Enhanced Reality opnår transhumanisterne "a more true-to-life information than our "natural" perception of reality in order to facilitate human/idea/

machine interaction and strive to recapture our child-like wonder of discovery. Transhumanisten Noah Kirk kan se et DNA-molekyle med det blotte øje.

På de internationale klimaforhandlinger, var der enighed om, at mennesket havde påvirket atmosfærens sammenhæng, men derefter ophørte enigheden. Kun få nordeuropæiske lande forsøgte at opretholde målene fra Kyoto, mens USA og Kina holdt fast i den begrundede tvivl

UNEPs prognoser viste sig at holde stik. De forventede, at perioden ville være præget af et fortsat meget hårdt pres mod den globale biodiversitet forstærket af fortsat forurening. Korallrev var nemme at redde og skaffe opmærksomhed om, og det samme var bæverens færdsel rundt i den danske fauna.

4.3 Det nationale perspektiv

Borgerne var generelt ikke villige til at engagere sig i brede bevægelser med et indhold og budskab fjernt fra hverdagslivet. Ikke at man ikke købte aflad ved at donere penge i ny og næ til NGOerne, man gjorde det blot ikke ud fra nogen dybereliggende filosofi. Forbrugerprogrammet E og *Din Magiske Natur* var to af de organisationer i Danmark, der blev lyttet mest til, fordi de gjorde deres budskaber relevante og direkte brugbare.

Mange virksomheder havde lagt proaktive miljørelaterede strategier, som byggede på en forståelse af, at fremtidens kunder og ikke mindst fremtidens medarbejdere stillede nye krav. Virksomhederne søgte en "License to operate". Men som en dansk professor bemærkede i en artikel i Harvard Business Review i april 2004 så var det bemærkelsesværdigt, at debatbøgerne i vinteren 2003/2004 stadigvæk refererede til Ben & Jerrys, Shell, Novo Nordisk og Sainsbury som pionererne på stakeholder området.

Den nemme natur. Kunstige nanoteknologiske haver blev almindelige i midten af tierne. De større virksomheder og velstillede privatpersoners smukke haver med planter af syntetiske materialer og pyntedyr kunne holde evigt uden pasning.

Det var en periode, hvor nogle virksomheder fokuserede på miljø og natur. Der var tale om hybrider mellem marked og civilsamfund efter ombudsmandsforbillede, dvs. instanser, der forfulgte en sag og som godt nok var finansieret af en virksomhed, men som ikke afholdt sig fra kritik af samme, når det var nødvendigt. Enkelte detailvirksomheder opererede med forbrugerombudsmand, som hjalp kædens kunder med at sikre, at kædens fremtidige vareudvalg var i overensstemmelse med de miljømæssige krav, som forbrugerne stillede og at kæden holdt de løfter, som blev givet til forbrugerne.

Når der var en god sag, som passede sammen med virksomhedens corporate brand, blev der investeret. Disneykoncernen stod efterhånden for en ganske stor del af miljøinformation til børn og unge i skolerne. Specielt i Danmark passede det fint, fordi Disney's værdisæt harmonerede perfekt til et godt nærmiljø, hvor man passer på sig selv og hinanden.

Vagthund i børnehave. Robodogs aflaster lærerne i de små klasser. Hunden opfører sig som en ægte hund, leger med børnene og gør af fremmede. Samtidigt fungerer den som vogter, den fremmer børnenes motoriske og sensoriske indlæring gennem leg og via det indbyggede kamera kan forældrene følge med i deres børns liv. Vedbæk 2017.

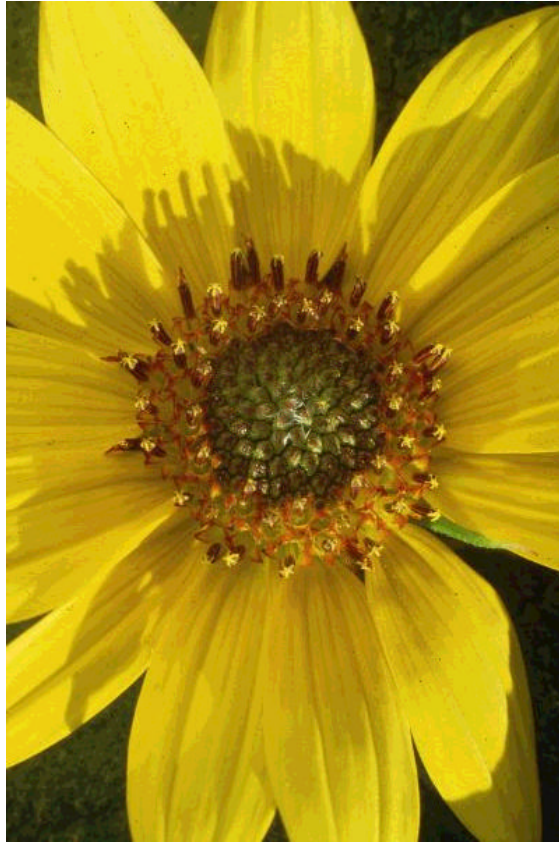
Myndighederne søgte at oplyse og informere forbrugerne, og lagde megen energi i kampagner med udgangspunkt i folks hverdag, hvor genanvendelsesordninger, mærkninger af varer osv. var i fokus. Sammen med miljøeksperterne var myndighederne de eneste i samfundet, som tænkte i helheder, men de strategier, der kom ud af det, var svære at implementere.

I det daglige arbejde i virksomhederne skete der naturligvis en fortsat teknologisk udvikling, som i mange tilfælde havde til formål at mindske ressourceforbruget, og skære i omkostningerne. Men der var ikke tale om store gennembrud. Problemet var tit, at der ikke var fælles vilje i samfundet til at implementere de nødvendige systemløsninger. Det skyldes måske i sidste ende, at der ikke var nogen i samfundet, som var villige til at acceptere investeringshorisonter på 10, 20 og 30 år - for slet ikke at tale om flere generationer. Det var svært at nå en tilstrækkelig kritisk masse for de teknologiske løsninger, der kunne reducere ressourceforbruget radikalt.

Landbruget bevægede sig for 90% vedkommende i retning af et lysegrønt paradigme, som langsomt men sikkert reducerede brugen af bekæmpelsesmidler i takt med at alternativer blev økonomisk rentable. GMOer introduceredes langsomt i Europa og noget hurtigere i USA.

De største nyheder indenfor landbrugsområdet kom der, hvor landbruget forstod at tjene penge på en kombination af oplevelser, fødevarer sikkerhed, dyreetik og miljø. Landbruget sås som forvaltere af dansk natur, og dansk natur var i 2020 mere eksotisk end nogensinde tidligere, fordi stadigt færre mennesker har deres nære rødder på landet. Monokulturene var afløst af en "oplevelseskultur" med middelalderdage og skattejagter med Robin Hood-tema på de gamle herregårde og godser, fest i laden, sprøjtehuset, færestalden eller hestestalden, overlevelsesture luksusmiddage med solnedgang over fjorden, eller hvad nu hjertet måtte begære.

5 En for alle ..

Verden i pakt med naturen

Verdenssamfundet styres i høj grad nedefra og præges miljømæssigt af en stærk bæredygtig tankegang. Naturkapitalen bliver nedslidt, og diskussionerne om risikosamfundet kommer i højsædet. Unge mennesker slår bak og ønsker en anden udvikling. Den politiske udvikling er præget af mange forskellige initiativer, der kommer nedefra og tankerne bag Århus-Konventionen vinder frem. Det bliver åbenlyst, at tanken om "gylseparering er en forkert strategi" – det handler om nye produktionsformer – dvs. problemerne kan ikke skilles ad.

Naturen var som et kosmos, der omgav mennesker, og som derfor ikke skulle betragtes som en ressource, der stod til rådighed for produktion og udnyttelse. Det gav mennesket færre

frihedsgrader, men friheden måtte begrænses på kort sigt af hensyn til fællesskabet, naturen og efterkommernes fremtid. Man tænkte langsigtet og i helheder, og det var blevet almindeligt at inddrage det immaterielle og etiske i hverdagslivet.

I starten af årtusindet kunne politikere i den vestlige verden iagttage hurtige og ofte uventede holdningsskift i samfundet. Slutningen af årtusindet havde været præget af en manglende evne til at fange folks opmærksomhed om de store politiske spørgsmål, og det blev hurtigt klart, at beslutningstagerne havde været for dårlige til at fokusere på de spørgsmål, der virkeligt optog folk.

Unge i den vestlige verden var blevet langt mindre modtagelige overfor politisk retorik og mindre tolerante overfor uretfærdighed. Det blev hurtigt tydeligt, at det økonomiske opsving i starten af perioden ikke kunne omsættes til forbrug og materiel velstandsforbedringer uden uacceptable omkostninger for miljøet. Beviset for fortidens fejlslagne politikker og livsstile kunne iagttages i form af oversvømmelser, hedeølger, tørker, ørkenspredninger og voldsomme regnskyl, der kostede tusinder af menneskeliv og ødelagde livsgrundlaget for millioner. Og udenfor den rige verden stod verdens nødlidende og bankede på. Udviklingen var længe gået i den gale retning i Danmark og for den sags skyld resten af verden. Naturkapitalen var blevet nedslidt i takt med at det moderne industri og informationssamfund bredte sig til stadigt større dele af verden. I befolkningerne var der et tydeligt krav om, at der måtte handles, og at der måtte handles nu.

Det startede med etiske databaser. Voldsomme protester og demonstrationer mod cigaretproducenter var typiske. Mange virksomheder blev dømt som socialt uansvarlige og udviklingen gjorde det svært at drive 'business as usual'. Virksomheder, myndigheder og markeder blev tvunget til at ændre deres metoder og strategier fundamentalt, hvis de ville overleve. I 90erne begyndte man at forbyde rygning på offentlige steder under hensyntagen til andre menneskers helbred. Denne tanke greb om sig, og der blev etableret stadig flere zoner for acceptabel adfærd, indenfor hvilke det var normalt at begrænse andre menneskers frihed under henvisning til fællesskabets velbefindende. Det offentlige rum fremstod som en sfære befriet for reklameskilte og unødig information, og det blev i mange områder ligeså socialt uacceptabelt at køre bil som at ryge. Bymidterne blev i de fleste europæiske storbyer bil- og forureningsfrie zoner, der til gengæld kunne give bymennesket oplevelser i naturparker og vilde haver. En markant aftagende forbrugerisme betød i starten af årtusindet døden for mange forretninger, og strøg og handeleggader opfyldtes i stedet af dyre butikker med høj kvalitetsprodukter og de større virksomheders eksperimentarier. Novo Nordisk var de første til at etablere sig i den dyre ende af strøget i København med udstillinger og interaktiv læring af deres produkter, for at give interesserede et indblik i virksomhedens etiske univers.

5.1 Tidsånd og drivkræfter

Det første årti i det nye årtusinde blev hurtigt døbt "de etiske år". Spørgsmålene om værdi, det ægte og det naturlige berørte folks følelser og hjerter, og frustrationen over de gamle måder at diskutere og forsøge at løse problemer på, tiltog. De liberalistiske imperativer om økonomisk vækst, frihed og rettigheder svarede stadig dårligere til den måde, man opfattede verdens aktuelle problemer på. Folk i Vesten var blevet sig uendeligt bevidst om, at verden transformeres af menneskelig aktivitet, og at ressourcer overudnyttes med stor hast. Og disse udviklinger så mange som eksempler på den vestlige ideologiske utilstrækkeligheder. På det helt basale niveau blev de karakteristiske moderne fænomener som instrumentalisme, individualisme og materialisme grundlæggende kritiseret for at have et fremmedgjort syn på naturen, der legitimerede ødelæggelse af naturen.

The Naked Jump. Foreningen Naturens Folkebevægelse demonstrerer mod landbrugets forbrug af kemikalier i det tidlige forår 2014. "Vi vil have folk til at se længere end deres egne marker", sagde talskvinden, og billedet af de nøgne faldskærms-politikere gik verden rundt.

Alternative syn på naturen vandt frem, med mennesket som del af en større naturlig orden. Det blev tydeligt, at et paradigmeskift var på vej. I den vestlige verden oplevede mange mennesker i starten af årtusindet en større usikkerhed i deres tilværelse. Langsomt førte denne udvikling til et markant krav fra befolkningen om at ændre kurs. Usynlige trusler mod folks hverdagsliv medførte refleksion, og kom til udtryk i ønsket om absolutte ændringer og valg af en alternativ kurs ind i fremtiden.

Tiden var præget af nytænkning og alternative løsningsmodeller, som tog udgangspunkt i lokalsamfundene og det enkelte individ. Det var en bevægelse, som startede nedefra. De eksisterende transportsystemer blev aflastet af nye måder at bo og arbejde på, hvor behovet for transport af atomer – men ikke bits - blev nedsat. Denne erkendelse bredte sig hurtigt, men det var en løsningsmodel, som politikerne mente det ville tage mange årtier at implementere, fordi en livsform opbygget gennem 100 år ikke lod sig fjerne på så kort sigt. Derfor var deres overraskelse også langt større, da privatbilisme blev defineret som socialt uansvarligt i befolkningerne i Europa og USA.

Globaliseringen blev gennemtænkt og redefineret gennem perioden. Efterhånden stod det klart, at en fri, åben og dermed global verden af mange grunde ikke var i befolkningens interesse.

5.2 Det globale perspektiv

Politisk kunne man være rørende enige på overfladen, men i praksis havde forskellige regioner forskellige prioriteringer, hvilket vanskeliggjorde samarbejdet. Mange fokuserede mere på de lokale konsekvenser af de globale problemstillinger, og der var en tendens til, at man havde problemer med at acceptere indblanding i interne anliggender.

På det internationale plan var man enige om forsigtighedsprincippet forrang. Problemet var imidlertid, at det ikke lykkedes at komme igennem med særligt mange tiltag på globalt plan, som kunne bidrage med konkrete løsninger. Afvikling af subsidier til den fossile energisektor, udvikling af nye og alternative energi- og transportformer samt implementering af afgiftssystemer og handel med emissions-tilladelser ændrede ikke på en udvikling, der medførte stadig større udledninger af drivhusgasser.

Den snigende død. Marissa Duncan sørger over tabet af sin datter Lisa. Den 12-årige pige faldt død om, kvalt i smoggen i den rekordvarme efterår 2012 - ikke i en storby, men i en forstad til Chicago.

Det internationale samarbejde om drivhuseffekten viste sig at have lidt et endeligt skibbrud med Kyoto-aftalen. Flere og flere lande faldt fra og optrådte i danskernes øjne som free-ridere. Der var i sandhed tale om "The tragedy of the Commons".

Tilliden til at forkromede resolutioner fra store konferencer, FN-systemet, WTO, EU osv. skulle kunne løse

problemerne svandt ind i takt med at eksemplerne på overtrædelser af indgåede aftaler steg.

I 90'erne skulle alle Hollywood-stjerner helst lede en velgørende sag. Efter årtusindskiftet kom der mindre imagepleje og mere alvor og vægt bag denne filantropiske tendens. Det økonomiske opsving koncentrerede ekstreme formuer på en fhv. lille gruppe menneskers hænder, bl.a. i underholdningsbranchen. Mange af disse penge blev ledt videre til græsrodsbevægelserne eller blev omsat i lokale initiativer. Et af de første og bedst kendte var PlayGames' Urban Ghetto Education Programme, der havde stor succes med at opføre moderne, højteknologiske og velfungerende skoler i fattige og belastede kvarterer og samtidigt tiltrække dygtige, idealistiske og kompetente lærere, der kunne formå at trække de unge ud af bandekriminalitet og social deroute. "De kommer for at spille, de går med en uddannelse", var programmets motto.

Forhenværende gadebørn i en PlayGames skole i Ecuador.

Lignende projekter blev iværksat i flere u-lande, hvor man ved hjælp af et tæt samarbejde med de lokale aktivister ændrede en hel generations fremtidsudsigter. Det havde en effekt langt over det forventede, og verdens politikere kunne se forbløffede men tilfredse til, mens kriminalitet, narkotikahandel og fattigdom langsomt faldt, og uddannelse og beskæftigelse steg.

5.3 Det nationale perspektiv

I Danmark var der en følelse af, at noget måtte ske, men at det ikke var de politiske autoriteter, man kunne sætte sin lid til. Ønsket om handling førte til regionale, lokale og individuelle initiativer. Især i byerne søgte folk mod de fællesskabsorienterede og religiøse organisationer, som arbejdede aktivt og lokalt for at forbedre forholdene. Der var voldsom vækst i antallet og størrelsen af borgergrupper, frivillige organisationer og humanitære og miljømæssige bevægelser, som fik større magt og indflydelse på regeringer og virksomheder end nogensinde før.

Mediernes udbredelse gjorde dem allestedsnærværende, deres medlemmer kunne tælles overalt og råbet om social reform kunne ikke sidde overhørig. Ved hjælp af internet og e-mail kunne de på kort tid organisere demonstrationer og iværksætte boykots, indsamle midler og koordinere lobbyvirksomhed samt kanalisere verdens aktuelle elendighed videre i lyd og billeder. Det gjorde det noget nær umuligt for politikere, virksomhedsledere og verdens rige befolkning at ignorere deres sociale ansvar.

NGO'erne og græsrodderne oplevede rekordstor tilstrømning og støtte. De samarbejdede om f.eks. oplysningskampagner, der skulle bremse den vestlige verdens forbrug

Langsomt men sikkert spirede følelsen og troen på at de lokale og globale problemer skulle bekæmpes fra bunden. Miljøpolitikens mantra om bæredygtighed blev mod midten af tierne afløst af en bredere strategi om "produktiv frugtbarhed". Verden skulle ikke efterlades uforandret til efterkommerne; den skulle være bedre.

For græsrodsorganisationer gjaldt det om at finde symboler. En gammel mand, der døde under hedeølgen og blev fundet en uge senere i kongresbygningen i Washington, hvor han havde søgt tilflugt, en enlig italiensk mor, der dræbte sit 2-årige datter, fordi hun ikke kunne bære at barnet skulle leve hendes usle tilværelse, og en indisk bonde, der blev skudt, da han demonstrerede for at få sin jord tilbage udenfor regeringsbygningen i Delhi, var blot nogle af de få skæbner, der kom til at fungere som ikoner og sindbilleder for stærke og indflydelsesrige protestbevægelser verden over.

Svaret på en katastrofal økologisk udvikling havde længe været mere og bedre teknologi, ressource- og energieffektivitet, IT, bedre former for affaldsbehandling osv. Men det havde ikke bragt Danmark nogen vegne, og befolkningerne begyndte så småt at fornemme, at det som eksperterne gav grønt lys for, måske snarere var en del af det samlede problemkompleks. Der bredte sig en stigende erkendelse af, at teknologien ikke løste alle problemer, men ofte tjente til at skjule dem og udsætte de reelle og nødvendige løsninger.

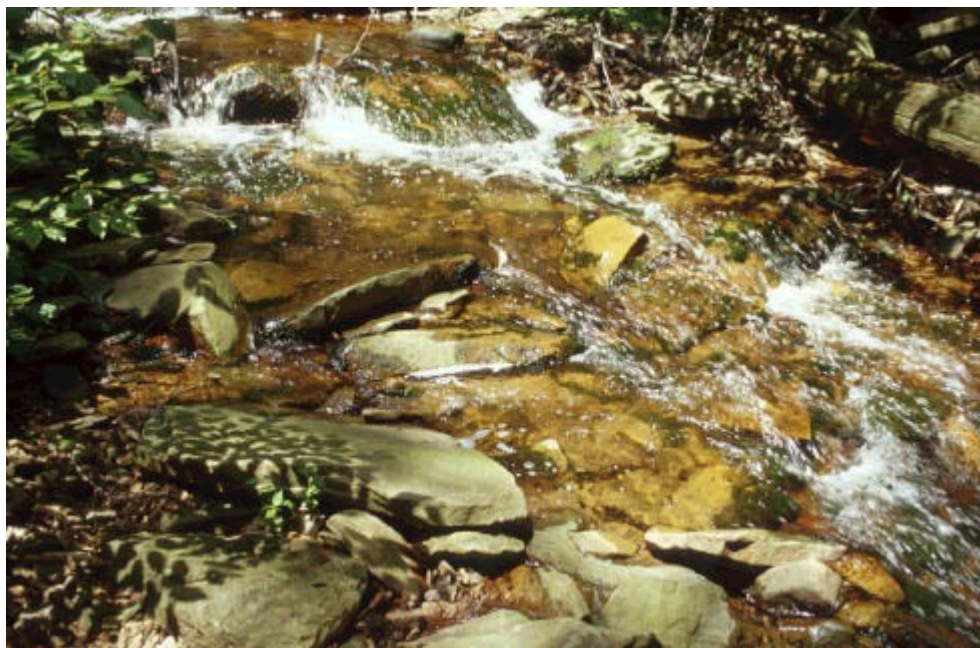
Landbruget i Danmark var et af de områder, der undergik størst forandringer. Her droppede man f.eks. sine gylleseparatoringsanlæg, fordi de stod i vejen for en strategi, der bygger på en reduceret indtagelse af animalsk protein ligesom genanvendelse af plastic opfordrer til at bruge mere og ikke mindre. Det var radikale omlægninger, men effekten var også derefter.

GMO blev ikke accepteret i Danmark selvom det vandt indpas i en række af de nye EU-lande. GMOer var netop et eksempel på en irreversibilitet, som ikke accepteredes. Når GMOer først var lukket ud i landskabet, så kunne man putte nok så mange terminator-gener i dem, uden at man af den grund opnåede sikkerhed for, at der ikke skete en skadelig genoverførsel til den omkringliggende natur.

Tilsvarende med pesticidanvendelsen. Sprøjtefrie randzoner, beskyttelse af områder af central betydning for grundvandet, afgifter mm. ændrede ikke på, at man stadigvæk fandt flere og flere pesticidrester i fødevarerne og i grundvandet. Løsningen var derfor et opgør med brugen af pesticider i det hele taget. Det foregik på decentralt plan og man så blandt andet en række danske øer som foregangsområder. Disse fungerede som eksperimentel-zoner, og blev kendt som "Danmarks Galapagos-øer". Øerne nød stor bevågenhed i

udlandet, og havde lange ventelister for de interesserede, der ønskede at besøge dem.

Landbruget blev overalt i Danmark indrettet i kontrollerbare zoner, med klare primære målsætninger om frugtbar udvikling og miljøvenlighed og sekundært produktionseffektivitet. Mange steder omlagde man landbrugsjorden til naturhaver, som byboerne kunne leje sig ind i på andelsbasis. Haverne blev hurtigt meget eftertragtede, fordi man selv kunne vælge havens type, og i hvilket omfang man selv ville passe den. Resten tog de lokale landmænd sig af.

Rent drikkevand. Rislingsanlæg lufter og filtrerer grundvandet på Bornholm. Anlæggene blev udviklet i samarbejde med Risø, som finansierede implementeringen med et trecifret millionbeløb,. Rislingsanlægget blev et tilløbsstykke i sommeren 2018.

Lokalt og kommunalt blev der gjort en effektiv indsats for at sætte fokus på det brede folkelige arbejde med at skabe en national strategi for produktiv frugtbarhed.

Borgerne tog ansvar for eget liv, og fandt sammen i organisationer og bevægelser. Der blev handlet konkret ud fra konkrete problemstillinger, og myndighederne og markedet måtte følge efter.

Århus-konventionen om adgang til information, deltagelse og klageadgang var i 2020 blevet den mest citerede i Europa med sit fokus på kritik, åbenhed og dialog som vitalt for ethvert demokrati. Borgere, forskere, journalister, græs-rødder og erhvervsfolk, der interesserede sig for miljø og natur, udnyttede konventionens muligheder for at spille en aktiv rolle.

Specielt i forhold til de Øst- og Centraleuropæiske lande, men også i Danmark og i andre steder i Vesten, blev kravene om åbenhed brugt til at få indsigt i hinandens miljøprofiler, som blev registreret i omfattende databaser.

Den offentlige sektor blev decentraliseret, for der måtte lokale løsninger til lokale problemer. Kommunerne var vigtige aktører, fordi det var her, at man var tættest på borgerne og havde nemmest ved at tilpasse sig kravene.

Velfærdsministeriet, der oprettedes 2010, arbejdede tæt sammen med de lokale organisationer og støttede deres effektive arbejde for at fremme beskæftigelse og uddannelse og samle op om de socialt svage.

På samme måde decentraliserede de succesfulde virksomheder, og mange blev overraskede over hvor meget deres virksomhedsgrundlag var kommet til at ligne de elektroniske fællesskaber, som man havde defineret som sin målgrupper. De fleste virksomheder tilpassede sig til de nye markedsvilkår. Nogen forsvandt og andre blomstrede op. Hvis man skulle give en succesformel, så var kodeordene: Lukkede kredsløb, lokal produktion, Design-for disassembly, stakeholderkommunikation og license-to-operate.

Miljøet og naturen i Danmark blev mod slutningen af tyverne set som et fælles ansvar, som alle skulle og kunne deltage i. Miljøet var et demokratisk projekt. I skolerne havde man naturlære og miljøfilosofi. Velfærd og økonomiske visioner blev tilpasset, så væksten ikke foregik på miljøets bekostning.

I Danmark levede man med, at meget skulle gøres for at rette op på fortidens synder. Men også med en forståelse for, at en del af naturen var uden for menneskets rækkevidde, og at der var grænser for, hvor meget mennesket skulle og kunne blande sig. For mange var det en kilde til at mindske momentet af risiko. Opdelingen af samfundet i organiserede zoner betød, at der var frirum, hvor man kunne handle og nyde uden at tænke på at ens adfærd havde konsekvenser, som ikke kunne overskues.

Effekterne af denne sociale revolution fra nedten havde stort omfang. Kurverne for de negative miljøindikatorer knækkede for første gang i slutningen af tierne. Og selvom verdens ulighed stadig var stor, havde mange svage grupper haft bedre livsbetingelser. Både miljøets tilstand og menneskers vilkår var blevet forbedrede, og politisk begyndte det at give mening at tale om, ikke bare et globalt samfund, men også en følelse af menneskelig samhørighed.

6 Interessentundersøgelsen

Begrebet interessent dækker over de aktører, der i deres arbejde og funktion har en berøringsflade med miljøspørgsmål. Denne interessentundersøgelses formål var at afdække udfordringerne fra fremtidens samfund og miljø primært i Danmark. Der er blevet udvalgt en række aktører, som i deres arbejde dækker brede dele af miljøområdet.

- **Myndigheder** – Miljøstyrelsen, Vicedirektør Karsten Skov
- **Ekspert** – Danmarks Miljøundersøgelser, Mette Jensen
- **Forbrugere** – Forbrugerinformation, Christine Antorini
- **Medarbejdere** – LO, Marie Louise Knuppert
- **Arbejdsgivere** – Dansk Industri, Frank Bill
- **Lokalniveauet** – Kommunernes Landsforening, Eske Groes
- **Internationalt** – European Environment Agency, Jeff Huntington
- **NGO** – WWF Verdensnaturfonden, Kim Carstensen, Det økologiske Råd, Henning Schroll, Naturrådet, Peder Agger

Interviewene fulgte en omfattende spørgeguide, udformet som nuanceringer over følgende spørgsmål:

1. Hvilke holdninger har interessenterne til miljøet?
2. Hvor ligger mulighederne for at foregribe og løse eventuelle problemer?
3. Hvad er den største barriere for at realisere tiltag med gevinst for miljøet?
4. Indenfor hvilke områder anses usikkerhederne for størst og hvilke wildcards² kunne man forestille sig?

Interviewene forløb over en tre måneders periode i foråret 2001. Interviewene havde mellem 1 time og 1½ times varighed. Interviewene er fortrolige. Alle de interviewede har indvilget i at blive nævnt i nærværende rapport. De interviewede kan ikke tages til indtægt for rapportens synspunkter.

6.1 Analysen

Interviewene blev efterfølgende gennemgået for at påpege:

- ? Interessenternes forhold til og prioritering af miljøet og miljøværdier generelt.
- ? Interessenternes forventninger til fremtidige problemer og muligheder i forhold til deres organisations arbejde og virke.
- ? Interessenternes udpegning af de væsentligste barrierer for realisering af miljømæssige tiltag.
- ? Interessenternes forventninger til forbrugerne ift. miljø.
- ? Interessenternes forventninger til erhvervslivet ift. miljø.
- ? Interessenternes forventninger til myndighederne ift. miljø.

Undersøgelsen sigtede mod at få så bredt et overblik som muligt af interessenternes holdninger og indsigt uden at miste det specifikke og

Wildcards er begivenheder med lille sandsynlighed og vidtrækkende konsekvens (sml. megatrends, som har høj sandsynlighed og vidtrækkende konsekvens.)

nuancerede. Det var hensigten at indsamle informationer fra både det lokale, det regionale, det nationale og det internationale niveau. Da analysen også retter sig mod det samfundsmæssige og individuelle blev interessenterne også bedt om at udtale sig om deres egne personlige overbevisninger i forbindelse med den organisationsholdning de udtaler sig på baggrund af. På denne måde er aktørniveauet inddraget på linie med strukturniveauet.

6.2 Hvordan forstås miljø?

Miljø er så bredt et begreb, at der ikke kan gives en definition, der ville være ens for alle interessenterne. Der var dog udbredt enighed om, at hensyntagen til miljøet i stadig stigende grad er blevet en integreret værdi fremfor en ydre besværlig størrelse, og at denne tendens er tiltagende.

Bæredygtig udvikling var der lige så mange definitioner på, som der var interessenter. I de foretagne interview spænder definitionerne fra forholdsvist strenge begreber til de mere vage begrebmæssige overvejelser. Meget groft kan der opridses to lejre: én for hvem bæredygtig udvikling er et fortærsket begreb, som mere er et politisk, retorisk virkemiddel, og én for hvem begrebet - om end ikke direkte praktisk anvendeligt - så dog betyder, at der er en målestok, som alle kan blive enige om, og som kan fungere som pejlemærke i miljøarbejdet. Mange henviser til Brundland-rapportens berømte definition - at vi skal overlade verden til de kommende generationer i samme tilstand som vi modtog den. Et flertal af de interviewede nævnte de tre søjler i bæredygtighedsdiskussionen og skelnede bevidst mellem disse.

Bæredygtighedsbegrebet er således ikke entydigt defineret, men det er det også sjældent i de skriftlige kilder, der ligger til grund for scenarierne, lige så lidt som IFF har en "grydeklar" opskrift. Når der tales om bæredygtighed i de fire scenarier er der således tale om et begreb med indbygget elasticitet, og om et begreb som i sig selv varierer alt efter hvilket omverdensscenarie begrebet befinder sig i.

Samme overvejelser gør sig i princippet gældende for den bredere miljø- og ressourcediskussion i den fremtid, som scenarierne udgør. Miljødebatten har gennem tiderne skiftet karakter hvad angår såvel indhold som løsningsmodeller. Det må antages, at denne udvikling ikke stopper og at fremtidens problemer og løsningsmodeller afviger fra nutidens.

Alle interessenter pegede dog på, at miljøspørgsmålet har et subjektivt karakteristika - et fortolkningselement; at et afgørende element ligger hos den enkelte person, som noget der hverken er individuelt eller samfundsmæssigt, og hverken kan reduceres til fakta eller følelser, men placerer sig et eller andet sted imellem.

6.3 Interessenternes forhold og forventninger til fremtidens miljø

Buddhismen fortæller lignelsen om den indiske konge, der lader en gruppe blinde røre forskellige dele af en elefant, for at sige ham, hvilket dyr det er. Ingen er således i stand til at kalde elefanten ved navn, men alle har de til dels ret i deres konklusioner hver for sig. Denne situation er ikke uden paralleller til mange nutidige miljøpolitiske diskussioner.

Interessenterne ser verden forskelligt og prioriterer og lægger vægt på forskellige forhold. Alligevel forholder de sig til den samme virkelighed med de samme elementer. De grundlæggende variable er således fælles, men den

måde de trækkes ind i debatten og den tiltro man har til deres forandringsmæssige potentiale varierer fra interessant til interessant. Alle taler f.eks. om forbrugerens rolle, men nogle vurderer denne meget positivt som en stor kilde til nytænkning og forandring, mens andre har mindre tillid til borgernes evne og lyst til at organisere sig og sætte sig ind i komplicerede sager. En tilsvarende divergens kunne man finde ifm. erhvervslivets rolle.

Undersøgelsens helt overordnede konklusioner er, for det første at miljø bliver en mere og mere internaliseret værdi, men at der er stor usikkerhed om, hvad dette kommer til at betyde for enkeltpersoner, organisationer, erhvervslivet og myndighederne og deres evne til at reagere på og indrette sig efter fremtidige udfordringer. For det andet at miljøtiltag bedst virker, når et problem er konkret og synligt. Selvom miljøværdier integreres i folks hverdag, er det således ikke ensbetydende med en kvalitativ ændring af adfærd. At samfundet måske udvikler sig i en mere etisk retning med en diskussion af livets store spørgsmål, behøver paradoksalt nok heller ikke betyde at folk begynder at opføre sig mere engagerede eller at de vil interesse sig mere for globale problemer.

Et problem med miljøet er, at vores opfattelse af det ikke kan forstås abstrakt rationalistisk, dvs. som værende ens for alle. Vi har alle vor egen opfattelse af miljøet og hvad det betyder for os i vores dagligdag. Det betyder, at den mening et miljøfænomen tillægges af aktører er afgørende for, hvordan de reagerer på det, og at denne mening opstår intersubjektivt, dvs. *mellem* aktører rettere end individuelt.

Det stiller store krav til organisationer, der beskæftiger sig med forbrugeroplysning og vejledning. Til deres evne til at formulere sig og kommunikere med alle samfundets aktører og til at forandre og tilpasse sig i en globaliseret og foranderlig verden - uden at miste troværdighed og autoritet.

At miljø internaliseres eller integreres i det menneskelige liv, og derfor prioriteres som noget værdifuldt, er heller ikke det samme som at miljø prioriteres højere på den *politiske* dagsorden. Således er et overvejende flertal af danskerne også imod tyveri, uden at det nødvendigvis giver anledning til at prioritere denne problemstilling højt. Miljøpolitiske spørgsmål kan lige såvel forsvinde fra den politiske agenda, fordi alle mener det samme, fordi problemerne løses eller fordi problemerne omformuleres og kommer til at indgå i andre emner. Det er således uvist om miljøspørgsmål bliver mere eller mindre fremherskende i fremtiden. Men at de vil være tilstede i en eller anden form er sikkert.

Alle interessenter peger på at økonomisk vækst, højere uddannelse og øget individualisering vil være de tendenser, man kan fastslå med størst sikkerhed indenfor de næste 10-20 år. Desuden vil nye teknologier, herunder bioteknologi, slå igennem og forandre vores natursyn og mange af de måder vi lever vores liv på.

7 Megatrends

IFF har udpeget 6 overordnede megatrends og tendenser, som har relevans for fremtidens miljø:

- ? Økonomisk vækst
- ? Globalisering
- ? Etos
- ? Teknologisering
- ? Individualisering
- ? Komplexitet

7.1 Økonomisk vækst: Immateriel efterspørgsel og jagten på vel færd

Målsætninger om økonomisk vækst og velfærdsforbedringer er integrerede træk ved specielt de vestlige samfund. Ønsket om samme har længe været fremherskende hos mange af verdens fattige lande, og prognoserne tyder på, at vi i de nærmeste år vil se en forøget produktion og vækst i udviklingslandenes økonomier.

I vores del af verden betyder udsigten til økonomisk vækst for det første, at scenarierne må tage udgangspunkt i et højt materiel forbrugsniveau som kun ændrer sig langsomt, og i altovervejende grad i retning af mere forbrug snarere end mindre. For det andet betyder det, at jagten på immaterielle goder bliver intensiveret. Den forøgede velstand ændrer forbrugs- og produktionsmønstre. Når materielle goder er til rådighed i tilstrækkelig grad, kommer der mere fokus på immaterielle goder. Mindre konkrete størrelser som velfærd, følelser, lykke og oplevelser efterspørges i stadig stigende grad og de varer og goder, der formår at formidle budskabet vinder derfor frem. Eller med andre ord så er forbrugselasticiteten generelt størst for de immaterielle forbrugskomponenter. Fremtidens forbruger efterspørger oplevelser, underholdning, spænding, fart og fornøjelser og diskuterer og leder efter svarene på de identitetsmæssige spørgsmål: Hvem er jeg? Hvor hører jeg til og hvorfor?

Immateriel såvel som materiel velstand og ønsket om samme kendetegner ikke nødvendigvis det egoistiske menneske, selvom dette er en mulighed. Fred i verden, skønhed, mangfoldighed, rent vand, kunst og kultur, fritid, rejser, tid til familie og børn, tryghed og sikkerhed er alt sammen immaterielle goder. Fremtidens menneske kan i dette perspektiv således lige såvel være optaget af beskyttelse af verdens klima, global uretfærdighed og regnskovenes dyreliv som de mere nære problemer som allergi og forurenede drikkevand. Økonomisk vækst har traditionelt været det, der kunne give samfundet mere velfærd, men da velfærd ikke nødvendigvis kommer med den øgede vækst, kan begrebet meget vel blive langt mere omdiskuteret i fremtiden. Livskvalitetsindex, grønt BNP, varsom vækst, frugtbar vækst er begreber som kan komme til at præge debatten.

7.2 Globalisering – universelle eller partikulære værdier

I dag står verden lige udenfor vores dør. I fremtiden ligger den for vores fødder. Den stigende globale forbundethed betyder, at vi påvirkes stadig mere af, hvad der forgår på den anden side af kloden og at vi må lære at håndtere denne "geografiens død" på godt og ondt. Livsbetingelserne verden over påvirkes af, at medie-, vare- og informationsudbuddet globaliseres og på en række områder ensrettes. Lokalt betyder den øgede kontaktflade med andre kulturer og samfundsstrukturer, at vi bliver mere bevidste om vores egne identiteter og måder at leve på. Hvor den klassiske tanke om alle menneskers fundamentale ensartethed ledte til menneskerettigheder, fører erkendelsen af alle menneskers forskellighed til større kompleksitet. Der er ikke længere et prioriteret centrum for, hvorfra verdenshistorien fortælles – en religion, en tro, en politisk overbevisning – som mennesker i et fællesskab kan spejle sig i. Det moderne menneske må kigge andre steder hen, efter noget der kan forme ens identitet og værdier. Svaret på denne udfordring kan være tolerance eller fremmedgørelse. Kan verdenskulturen eksistere som en mangfoldig pluralisme eller kan vi kun håbe på et fragmenteret pseudofællesskab? Politisk bliver de store spørgsmål, hvordan man kan formulere store visioner om fællesskab og enighed i en verden præget af store forskelle og modsætninger.

7.3 Etos - fremtidens samfundssindlag

Etik er det klassiske begreb for den politiske og samfundsmæssige formel, der kan danne grundlag for, hvordan samfundet skal indrettes i overensstemmelse med fælles filosofiske forestillinger om det gode liv. Ideelt bakkes disse tanker og deraf følgende strategier af et 'etos'; et samfundssindlag, der definerer rummet for legitimitet og troværdighed. Det er på baggrund af moralske holdninger, grundindstillinger, personlige karakterer og særpræg, at fremtidens aktører i samfundet opnår tillid og handlingsrum – og ikke som før på baggrund af traditioner, hierarkiske strukturer, titler og formelle positioner. Fremtidens autoritet hviler ikke så meget på legalitet som på legitimitet, og derfor skal aktører, virksomheder, organisationer og myndigheder også kunne forstå at retfærdiggøre deres idégrundlag og argumentere for deres samfundsmæssige bidrag. Tillid er flygtig i fremtidens verden og man skal derfor hele tiden aktivt gøre sig fortjent til den.

I en verden hvor alting flyder og man kan stille spørgsmål ved alt, samtidigt med at man må erkende sit ansvar for ting og forhold, der rækker langt ud over den enkeltes nære berøringsflade, øges behovet for et egentligt værdisæt. Traditionen giver ikke længere nogen autoritativ vejledning, og man er nødt til at reflektere over sit verdensbillede. Et etos, der gør det meningsfuldt for den enkelte at handle og agere i et fællesskab, og som ikke bare kræver tro men også til dels kan forklares rationelt. Det viser sig allerede tydeligt i dag i diskussioner af nationalitet, grænser, menneskelighed, socialt ansvar, virksomhedsansvar osv.

7.4 Teknologisering, digitalisering og videnstransparens

Teknologisering har alle dage været et omdiskuteret emne, specielt i forholdet til den mulige overflødigsgørelse af det menneskelige arbejde. Men teknologi er i sin essens blot en forlængelse af menneskekroppen og –intellektet med andre midler, og det er rettere den manglende kontrol med konsekvenserne af teknologien, der er angstfremkaldende, end det er teknologien i sig selv. Erkendelsen heraf vil sandsynligvis øge behovet for en diskussion af udviklingens konsekvenser. Den eksisterende teknologi vil blive forfinet,

hurtigere og billigere, mens nye opdagelser flytter grænserne for den menneskelige formåen. Paradoksalt nok behøver dette ikke betyde en overflødiggørelse af arbejdskraft, men vil snarere føre til en øget efterspørgsel efter knowhow, viden, ekspertise og specialisering, sammen med de kvaliteter som er svære at kopiere: omsorg, interesse, kreativitet og indlevelse.

Digitalisering åbner uanede muligheder for at få fat i netop den information, man efterspørger, præcist når man skal bruge den. I fortiden var viden magt, i nutiden er det at finde den rette viden og i fremtiden at fortolke og gøre viden meningsfuld. Stort set grænseløse muligheder for interaktiv kommunikation og gensidig inspiration, samarbejde og koordinering ændrer langsomt grundlaget for sociale kontakter og kommunikationsmåder. Fremtidens samfund er transparent, for det bliver stadigt sværere at skjule detaljerne for en allestedsnærværende mediekultur og nysgerrig offentlighed. Det rejser samtidig nye spørgsmål om hvad man kan tillade sig i forhold til privatlivets fred.

7.5 Individualisering - det personlige livsprojekt

Individualisering betyder, at den enkelte i stigende grad former og vælger sin livsstil. Men flere muligheder og bevidsthed om alternative livsformer og kulturer betyder ikke nødvendigvis, at det bliver lettere at vælge. Friheden til at vælge kan ikke vælges fra, og dermed bliver resignation, frustration og stilstand også en risiko. I fremtidens samfund kan mulighederne være uendelige og sammenhængene komplekse og kaotiske. Samtidig med at det ikke er legitimt blot at efterligne andre for at kopiere deres livsprojekt. Man skal kunne begrunde sine valg individuelt. Væsentlige forhold som uddannelse, parforhold, børn, familie, arbejde, tro, seksualitet indgår som velovervejede parametre og kan hele tiden føres til overvejelse. Andre mennesker, samfund, fællesskab, politik og forhold i det omgivende miljø får kun væsentlig betydning, hvis det kan sættes i forhold til det individualistiske livsprojekt.

7.6 Komplexitet

Komplexitet er ikke en megatrend, men en samlet konsekvens af de fremtidsspor vi har tegnet. Fremtiden må forventes at bære kompleksitet med sig. Mere oplysning, bedre uddannelse, flere potentielle valgmuligheder samt en øget bevidsthed for fænomener og aktiviteter i omverden kan alt sammen være med til at gøre det enkelte menneskes liv mere kaotisk og uoverskueligt. Samtidigt må specielt miljøproblemer forventes at have et element af uforudsigelighed. Vi kan forsøge at forudsige og planlægge, men der vil altid være utilsigtede konsekvenser, som vi ikke kan vide noget om. Dette forhold er også med til at forøge usikkerhed og problematisere vores reaktionsevne. Mange forskellige aktører søger at få autoritet i fremtiden og de hierarkiske strukturer ændrer sig. Derved ændres også spillereglerne for, hvordan man kommer til orde i det sociale og politiske rum. Magtfordelingen i samfundet bliver på denne måde mere diffus og ansvarsplaceringen mere vanskelig. Hermed øges behovet for dialog og kommunikation, men i informationssamfundet bliver opmærksomheden, som aktører kan tildeles og den indflydelse de kan øve stadig mere flygtig.

Kompleksitetsfølelsen forstærkes af afkoblingen mellem fortid og nutid/fremtid. For når vi bliver stadig mindre determinerede af fortiden, bliver fremtiden og det den indeholder stadig mere afgørende. Fremtiden er nok fuld af muligheder, men også ladet med risici. Komplexiteten er ikke længere

skjult under absolutte systemers værdier og handlinger, men ude i det åbne. Psykologisk kan man forestille sig at der er fysiske eller biologiske grænser for hvor meget kompleksitet mennesket kan håndtere, og som sætter en grænse for engagement, uanset velfærds- og uddannelsesniveau.